

28 | 2026 | 1

Lidé města Urban People

Ivan Murin **Dopad čtenářství mladých generací
na kulturní přenos v lokálních
společnostech**

Ondřej Hejnal
& Marek Jakoubek **Kultura jako alibi, aneb proč dnes číst
Unni Wikanovou**

Unni Wikan **Kultura: Nový koncept rasy**

Zdeněk R. Nešpor **Ohrazení a brány židovských
hřbitovů**

LIDÉ MĚSTA | URBAN PEOPLE

jsou nadnárodním recenzovaným časopisem v oblasti sociální a kulturní antropologie se specifickým zaměřením na témata spojená s urbánní antropologií. Cílem časopisu je podpořit vysoce kvalitní a eticky odpovědný akademický výzkum, šíření jeho výsledků a poznání v nejširším slova smyslu, a mezinárodní akademické diskuse. Vychází třikrát ročně, dvakrát v českém či slovenském jazyce a jednou v angličtině.

VDÁVÁ | PUBLISHED by Fakulta humanitních studií Univerzity Karlovy

Adresa redakce | Address: Pátkova 2137/5, 182 00 Praha 8 – Libeň

Internetové stránky: <https://ojs.cuni.cz/lidemesta>

ČESKÉ VYDÁNÍ

Šéfredaktor: **Zdeněk R. Nešpor** (FHS UK a SOU AV ČR Praha)

zdenek.nespor@soc.cas.cz

Redakční rada:

Dana Bittnerová (FHS UK Praha)

Lenka J. Budilová (FHS UK Praha)

Petr Janeček (FF UK Praha)

Petr Lozoviuk (FF ZU Plzeň)

Jaroslav Miller (FF UP Olomouc)

Olga Nešporová (EÚ AV ČR Praha)

Hedvika Novotná (FHS UK Praha)

Tomáš Retka (FF UPa Pardubice)

Dan Ryšavý (FF UP Olomouc)

Zita Skořepová (EÚ AV ČR Praha)

Eva Šlesingerová (FSS MU Brno)

ENGLISH EDITION

Editor-in-chief: **Melanie Sindelar** (Faculty of Humanities, Charles University, Czech Republic)

melanie.sindelar@fhs.cuni.cz

Managing editor: **Oldřich Poděbradský** (Faculty of Humanities, Charles University, Czech Republic)

oldrich.podebradsky@fhs.cuni.cz

Editorial board:

Alexandra Bitušíková (Matej Bel University in Banská Bystrica, Slovakia)

Julian Brash (Montclair State University, USA)

Martin Fotta (Academy of Sciences, Institute of Ethnology, Czech Republic)

Alena Heitlinger (Trent University Peterborough, Canada)

Zuzana Jurková (Charles University, Czech Republic)

Grażyna Ewa Karpińska (University of Lodz, Poland)

Miha Kozorog (University of Ljubljana, Slovenia)

Daniel Luther (Slovak Academy of Sciences Bratislava, Slovakia)

Izabella Main (Adam Mickiewicz University in Poznan, Poland)

Francisco Martinez (Tallinn University, Estonia)

Jeremy Morris (Aarhus University, Denmark)

Maruška Svašek (Queen's University Belfast, Northern Ireland, UK)

Tatjana Thelen (University of Vienna, Austria)

David Verbuč (Charles University, Czech Republic)

Asistentka redakce/Secretary: **Kateřina Kovaříková** katerina.kovarikova@fhs.cuni.cz

Jazykové korektury/Czech language editor: **Martina Vavřínková**

Obálka/Cover design: **Aleš Svoboda**

Sazba/Text design: **Robert Konopásek**

eISSN 2571-0958

OBSAH

STATI

- 4 Dopad čitateřstva mladých generací na kulturní přenos v lokálních společnostech
Ivan Murin

MATERIÁLY

- 32 Kultura jako alibi, aneb proč dnes číst Unni Wikanovou
Ondřej Hejnal & Marek Jakoubek
- 38 Kultura: Nový koncept rasy
Unni Wikan
- 50 Ohrazení a brány židovských hřbitovů
Zdeněk R. Nešpor

RECENZE

- 68 Marianna Napolitano – Federico Ruoizzi (eds.): Religious and Identity-based Roots of the War in Ukraine (*Zdeněk R. Nešpor*)
- 70 Olga Nešporová – Jiří Woitsch (eds.): Dědictví v Sudetech (*Tomáš Korbel*)
- 73 Zuzana Jurková: Pražské hudební světy 2. Hudba a kolektivní vzpomínání v dnešní Praze (*Zita Skořepová*)
- 76 Jan Pezda: Slunce, voda, vzduch. Zrod moderního turismu (*Eliška Jehličková*)
- 78 Jan Keller: Služby a služebníci. Pohled kulturně-historický (*Arnošt Novák*)

ZPRÁVA

- 81 Druhý ročník Dne Antropologie na FF UP v Olomouci (*Josef Švec*)

DOPAD ČITATELSTVA MLADÝCH GENERACÍ NA KULTURNÝ PRENOS V LOKÁLNÝCH SPOLOČENSTVÁCH*

Ivan Murin

Filozofická fakulta Univerzity Mateja Bela Banská Bystrica & Fakulta humanitních studií UK Praha

 <https://orcid.org/0000-0001-5824-8058>

The Impact of Readership of Young Generations on Cultural Transmission in Local Communities

Abstract: In local populations – which often have fewer formal learning opportunities than complex urban centers – reading serves as a vital tool for information acquisition, deeply tied to the evolution of literacy, education, and cultural context. Historically, general literacy and the associated competencies of the population developed only gradually. It was not until the second half of the 20th century that reading emerged as a preferred activity and a primary form of individual and social learning. By providing a window into the wider world, reading allowed rural inhabitants to access distant information with significantly less effort and lower “interpretative” risk than traditional local sources provided. As reading became integrated into local culture, it was supported by the establishment of school, public, and family libraries, as well as reading clubs. The spread of readership facilitated a significant “import” of cultural innovation, markedly increasing individual cultural capital and the overall vitality of local populations. What began as a narrow transfer of information has evolved into a robust opportunity to educate the youngest generation, particularly schoolchildren, through local initiatives that support and sustain their reading habits.

---

* Článek vznikl v rámci grantového projektu VEGA 1/0720/22 Kultúrny kapitál rodiny a jeho vplyv na školskú úspešnosť detí.

Keywords: *readership; cultural transmission; young generation; Central Slovakia*

<https://doi.org/10.14712/12128112.5258>

Tento článek je pod licencí CC BY 4.0.

Pre lokálne populácie, charakteristické menšími možnosťami formálneho učenia než v komplexnejších urbánnych spoločenstvách, sa čítanie ako spôsob získavania informácií spája s konkrétnym vývojom gramotnosti, vzdelávania a kontextov kultúry. Pre obce juhu Stredného Slovenska môžeme takýto spôsob získavania informácií hodnoverne skúmať od začiatku 20. storočia. Gramotnosť sa v tomto prostredí rozširovala len postupne a až časom sa stala bežnou kompetenciou obyvateľstva. Až v druhej polovici 20. storočia sa čítané informácie a čitateľstvo ako uprednostňovaná činnosť stáva dôležitou formou individuálneho a sociálneho učenia. Prostredníctvom čítania mohli obyvatelia porovnávať svoje skúsenosti s aktivitami iných ľudí a získavať vzdialené informácie, a to s menším úsilím a interpretačným skreslením, ako keby ich museli získavať výlučne z lokálnych zdrojov. Čitateľstvo sa stávalo pomaly súčasťou lokálnej kultúry, boli zakladané knižnice v školách, verejných knižniciach, čitateľských spolkoch, v rodinách a tak ďalej.

Rozšírenie čitateľstva možno v kultúrnych procesoch etnograficky sledovať ako dôležitý zdroj inovácií, ktoré významne zvyšovali kultúrny kapitál jednotlivcov a podporovali rozvoj lokálnych komunít. Čítanie umožnilo prenášať vzdialené ľudské poznanie do života jednotlivcov aj lokálnych spoločenstiev novými spôsobmi. Z historicky prevažne lokálneho prenosu informácií sa postupne vyvinula dnešná možnosť globálneho vzdelávania najmladšej generácie – školskej mládeže, pričom spoločenstvo má rôzne možnosti, ako čitateľstvo podporovať.

Antropologické vymedzenie výskumu čitateľstva

Gramotnosť sa v antropologickej perspektíve chápe ako schopnosť jednotlivca získať taký transformačný potenciál poznatkov, ktorý môže viesť k zásadnej redefínícii jednotlivca (Riemer 2008) a k jeho schopnosti osvojovať si inovácie. Antropológovia pritom túto zmenu nesledujú iba na úrovni jednotlivca, rodiny či komunity, ale aj v širších kultúrnych kontextoch mimo kultúrny priestor Európy. V komplexných spoločenstvách sa spolu so špecialistami z iných disciplín venujú

rôznym, menej formalizovaným spôsobom nadobúdania komplexnej gramotnosti (Turin – Hanks 2023). Poukazujú napríklad na to, že neúmerný informačný tok a masové generovanie textov sa v prípade menších spoločností javia ako málo integrovateľné; problematické môžu byť aj technické prostriedky ich šírenia a spôsoby, akými sa tieto obsahy stabilizujú v spoločnosti (Debenport – Webster 2019). V takomto šume a kultúrnom drifte, často formovanom prostredníctvom technických sociálnych sietí, jednotlivci hľadajú alternatívne spôsoby osvojovania - tvorby myšlienok a to individuálne aj kolektívne (Turin – Wheeler – Wilkinson 2013).

V texte budeme na čitateľstvo najmladšej generácie nahliadať z dvoch perspektív: (1.) z pozície „kultúry ako praxe“ (Bauman 1973), ktorá sa utvára v konkrétnom – v našom prípade lokálnom – konaní, a (2.) prostredníctvom analýzy relatívne autonómnych kultúrnych obsahov, ktoré sa čítaním získavajú a medzi najmladšou generáciou do 15 rokov aj šíria. Čitateľstvo školskej mládeže preto chápeme jednak ako (a) efektívny transfer nových informácií (Cavalli-Sforza – Feldman 1981), ktoré môžu byť zhodnotené v ďalšom vzdelávaní, a zároveň ako (b) faktor ovplyvňujúci vitalitu lokálnych spoločností.

Pri výskume nás inšpirovali najmä štúdie kolegov sociológov o (x) nerovnostiach vo vzdelanostnej reprodukcii (Roman – Gerbery – Sopóci 2022), v ktorých sa pracuje s niektorými podobami kultúrnej autonómie, ďalej práce o (y) voľnom čase (Chorvát 2011) a (z) o kontextoch vývoja a vzdelanostnej reprodukcie vo vzťahu k periférnemu (Kučerová – Kučera 2009), poľnohospodárskemu (Kandert 2004) a robotníckemu prostrediu (Katrňák 2004) výskumných lokalít. Inšpiratívna bola aj literatúra o socializácii detí prostredníctvom čítania, v rámci ktorej sa dieťa socializuje k rozvinutému kódu (Šafr 2008), teda k spôsobu komunikácie, v ktorom sú významy slov viazané na širšie a často implicitné kontexty. Antropológovia pritom skúmajú najmä prostredia, v ktorých sú podmienky pre takýto typ socializácie obmedzené.

Kontextualizácia výskumných lokalít – stredoslovenská dedina

Vzhľadom na všeobecný rozvoj vzdelávania na Slovensku v minulom storočí a zásadné rozšírenie čitateľstva vo vzdelávaní sa školopovinných detí na vidieku sa čitateľstvo stalo v lokálnych spoločnostiach Stredného Slovenska bežnou sociálnou praxou. Otázky, ako pretrváva táto prax v súčasnosti, aké má funkcie a aké sú podoby kultúrneho praktizovania čitateľstva u školopovinných detí, boli

obsiahlo diskutované počas terénnych výskumov v projekte Vplyv kultúrneho kapitálu rodiny na školskú úspešnosť detí. Podpora čítateľstva na slovenskom vidieku, ako aj prax čítania ako bežná každodennosť, sa stávali spoločenskou prestížou stredoslovenského dedinčana druhej polovice 20. storočia (Kandert 2004; Murin 2021). Táto prestíž súvisí s hospodárskym rozvojom, industrializačnými vlnami, spôsobmi uplatňovania štátnej moci a efektivity štátnej správy v odľahlých častiach Slovenska. Zvyšovanie kompetentnosti jednotlivca vplyva na komplikovanejšie riešenie problémov každodennosti a všeobecného porozumenia informáciám a textu.

Čítateľstvo ako empirický jav evidujeme v dejinách slovenského vidieka všeobecne, no do počiatkov industrializácie sa viazalo najmä na praktizujúci intelekt známej triády dedinských špecializovaných povolání – kňaza, učiteľa a notára. Nové formy prestíže, napríklad osvojovanie hodnôt abstraktného poznávania sveta, estetiky či morálky z centier vzdelanosti, sa šírili nerovnomerne. Vo všeobecnosti sa spájali najprv so školským vzdelávaním detí a až neskôr s formujúcou sa spolkovou alebo štátnou osvetou. Hlavný dôvod vzdelávania detí na vidieku do polovice 20. storočia úzko súvisel s osvojovaním lokálne preferovanej morálky. Obava z jej narúšania, ako aj snaha takýmto situáciám predchádzať, boli inštitucionalizované v správe obce, v školách a v jednotlivých cirkvách. Rozšírenie čítateľstva medzi deťmi sa pritom ponúvalo ako ďalší spôsob získavania základných vedomostí, často presahujúci bežný rámec školského učenia. Spolu s dôrazom na kolektívnu morálku sa čítanie v rodinách chápalo aj ako dodatočný prostriedok jej zušľachtovania, hoci jeho praktizovanie sa lokálne líšilo. Až prenikajúce technologické inovácie od začiatku 19. storočia viedli rodičov v lokálnych spoločenstvách k tomu, aby deti vychovávali tak, že si popri morálke, písaní a čítaní osvojovali aj nové poznatky a zručnosti, napríklad adaptabilné technické vedomosti. Čítateľstvo podporované remeselnými a robotníckymi spolkami zároveň uľahčovalo prijímanie technických inovácií; štúdium tak v niektorých prípadoch nahrádzalo náročné pracovné migrácie, ktoré mu predchádzali.

V lokalitách Gemera a Malohontu, ktoré sme si vybrali na výskum, má takto načrtnutý vývinový kontext zásadný význam. Ide o oblasť, v ktorej od 18. storočia prebiehali industrializačné procesy, najmä v spracovaní rúd a v sklárstve. V dôsledku toho boli tieto lokality v 19. storočí dosídľované obyvateľstvom pracujúcim v poľnohospodárstve aj v priemysle. Počet obyvateľov tu rástol už počas 19. storočia a vrcholil najmä medzi rokmi 1890 a 1910. V druhej polovici 20.

storočia však nastal výrazný pokles populácie. Napríklad v jednej z výskumných lokalít klesol počet obyvateľov na menej než 50 % úrovne z 19. storočia. Tento pokles sprevádzali výrazné zmeny – neúspešná industrializácia a odchod obyvateľov do miest, združštevňovanie a úpadok rodinného hospodárenia, ako aj neskoršia transformácia priemyslu spojená s výraznou nezamestnanosťou. Tieto základné príčiny regresu nemožno vysvetliť len prirodzenou migráciou z periférie do mesta. Ide o odľahlé lokality s menej rozvinutou infraštruktúrou, čo zvyšuje motiváciu mladých generácií odchádzať.

Lokalita	Akronym	Počet obyvateľov				
		2005	2010	2015	2020	2024
Industriálno- -poľnohospodárska obec s roztrúsenými roľníckymi osadami	Oranžová	3104	3043	2931	2812	2703
Poľnohospodárska centrálna obec	Modrá	3267	3199	3162	3129	2952
Stredná obec	Sivá	2467	2415	2394	2283	2099
Menšia obec	Žltá	1397	1345	1278	1267	1309

Tabuľka 1. Porovnanie vybraných lokalít pre etnografický výskum a zber dát podľa číselných údajov Štatistického úradu Slovenskej republiky z vybraných štatistických oblastí Obyvateľstvo, Ekonomická aktivita, Poľnohospodárstvo a Organizačná štatistika v časovom horizonte posledných 20 rokov. Zdroj <https://slovak.statistics.sk/>

Čitateľstvo v týchto lokalitách môžeme etnograficky skúmať v rámci troch časových období: 1950–75, 1975–2000, 2000–25. Staršie obdobia možno zachytiť len sprostredkovane, najmä prostredníctvom spomienok respondentov. Etnografická dokumentácia je systematicky dostupná až od druhej polovice 20. storočia. Od tohto obdobia existujú aj periodicky doložené dokumenty o čitateľstve v lokálnych populáciách, ktoré ho zaznamenávajú aj ako spôsob trávenia voľného času.

Metodológia

V rokoch 2024 a 2025 sa realizoval dotazníkový zber dát a sprievodný etnografický výskum vo vybraných lokalitách stredného Slovenska s reprezentatívnym zastúpením prevažujúcich typov lokálnych spoločností. Jednotlivé metodiky získavania originálnych dát a informácií boli navrhnuté podľa sociologického,

pedagogického a antropologického zamerania jednotlivých výskumníkov. Členovia výskumného tímu participovali na všetkých použitých metódach a vo svojich analýzach pracovali s empirickými dátami z perspektívy epistemológie vlastných vedných disciplín. Podrobnejšie informácie o výskume boli publikované v iných štúdiách (Košťalová 2025: 298–299).

Pre túto štúdiu bola použitá kombinovaná metóda kvantitatívneho a kvalitatívneho výskumu. Dáta boli získané prostredníctvom (a) dotazníkov priamo zadávaných výskumníkmi školopovinným deťom 6. a 9. ročníka, (b) dotazníkov pre ich rodičov, distribuovaných učiteľmi týchto škôl, (c) kvantifikovaných ukazovateľov čitateľskej aktivity vo verejných knižniciach skúmaných lokalít, (d) štyroch etnografií realizovaných v lokalitách a dvoch net-etnografií čitateľskej kultúry v skúmaných lokalitách, (e) dvoch sprostredkovaných skupinových rozhovorov knihovníčok s čitateľmi v miestnych knižniciach a (f) štúdiá lokálnych dokumentov – školských kroník, knižničných evidencií a demografických sčítacích hárkov, ktoré umožnili sledovať stupne gramotnosti lokálnych populácií.

Takéto rozloženie dát a informácií napĺňalo antropologické kritériá triangulácie na troch úrovniach: (x) použitých metód (kvantitatívne, kvalitatívne a dokumentárne zdroje), (y) typov dát (numerické, textové, obrazovo-dokumentárne) a (z) rôznosti prameňov (oficiálne štatistiky, dotazníkové odpovede a transkripcie rozhovorov s participantmi). Takáto verifikácia zistení umožnila nielen vyjadriť sa k empirickej evidencii vývoja a stavu čitateľstva vo štyroch skúmaných lokalitách, ale aj interpretovať všeobecnejšie antropologické poznatky o spôsoboch kultúrneho prenosu, ktorý sa v sledovanom období zmenil z prevažujúco vertikálne-medzigeneračného na prevažujúco horizontálne-generačný. Pri analýze jednotlivých časových úsekov sa charakter kultúrneho prenosu líšil v závislosti od lokálnych kontextov a podmienok. Základné podmienky a aktuálne trendy na začiatku a konci sledovaného obdobia však boli pre všetky výskumné lokality podobné.

Metódy analýz dát

Pri prvotnom triedení boli dáta časovo priradované k jednotlivým generáciám podľa osi ich dospievania. Získané dokumenty – kroniky, sčítacie hárky a zápisy miestnej správy – slúžili na doplnenie a overenie informácií z dotazníkov a etnografií. V dotazníkoch sa hodnotili otázky, ktoré reflektovali funkcie čitateľstva v skúmanej lokalite. Rozhovory zase poskytli údaje o reálnej čitateľskej kompetencii jednotlivých generácií a o schopnosti adaptovať získané informácie v každodennom živote alebo v rámci vzdelávania.

Použitie nástroja QADAS (Murin – Midula 2018) umožnilo klastrovať všetky zistenia podľa lokalít, jednotlivých generácií a triangulácie na úrovni metód, typov dát a časových úsekov generácií. Zhodu výpovedí participantov sme vyjadrili pomocou ukazovateľa ICF (*Informants' Consensus Factor*), ktorý sa používa v etnografických výskumoch na meranie miery konsenzu, pričom bol upravený tak, aby reflektoval organizované čitateľstvo v knižniciach. Kvantitatívne dáta získané z vybraných otázok dotazníkov boli spracované opisnou a korelačnou štatistikou významnosti. Pri ich tabuľkovom zobrazení ich prepájame s obsahovou nasýtenosťou kódov, doplnenou kvalitou výpovedí, ktorú hodnotíme emicky. Kódovanie bolo realizované nezávisle a priebežná verifikácia sa uskutočňovala evidovaním zhody. Na základe zistení, ktoré preukázali súlad medzi kvantitatívnymi dátami a kódovaním, boli vytvorené hierarchické tabuľky. Tabuľky uvádzajú frekvencie kódov a mieru ich kvalitatívneho nasýtenia obsahmi.

Etika spracovania dát

Všetky identifikujúce údaje v článku boli pozmenené tak, aby nebolo možné identifikovať konkrétnych participantov výskumu. Redakcii boli verne poskytnuté všetky zdroje dát, čo umožnilo posúdenie validity a reliability zistení. Integráciu a klastrovanie detailných domén z rôznorodých dát sme realizovali pomocou legálnej licencie Atlas.ti, využitím semi-automatických analytických nástrojov – AI Sentimental Analyses a AI Intentional Analyses. Analýzy prebiehali v GDPR certifikovanom human-labe s inštitucionálnou ochranou údajov. Protokol týkajúci sa použitých zdrojov, dát a vykonaných operácií je uložený v redakcii časopisu.

Vývoj vzdelávania

Čitateľstvo ako nástroj vzdelávania a trávenia voľného času sme zaznamenávali od najstaršej žijúcej generácie prostredníctvom rozhovorov, pričom doplňujúcim zdrojom boli školské kroniky uchované v niektorých lokalitách. Tieto kroniky dokumentujú hodnotové postoje, vzdelávanie, trávenie voľného času a každodenný život na tzv. *pustatinských školách*. Osídlenie skúmaných lokalít je charakteristické roztrúsenosťou sídiel, ktorá prevažovala až do sedemdesiatych rokov minulého storočia.¹ Stav vzdelávania, ktorý poznáme v súčasnosti, teda

¹ V minulom storočí sa vzdelávanie v centralizovaných školách realizovalo len v posledných 20 rokoch. Pre všetky skúmané lokality bolo charakteristické vzdelávanie v rôznych objektoch tak

povinné vzdelávanie detí do 15 rokov v štátnych základných školách lokalizovaných v centrálnych obciach, je vyslovene modelom 20. storočia s presahom do súčasnosti. O vzťahu k vzdelávaniu sa v školských kronikách uvádza:²

Lud vzdialený na viac ako 4 km od verejnej školy, bol nútený sám sa starať o vzdelanie svojich dietok. Škôl cirkevných nebolo, ani zvláštnych budov, preto si gazdovia zariaďovali vo svojich domoch súkromné školy. Tieto budovy nijakým pádom nezodpovedali predpisom školským a vyučovanie bolo vydržiavané len cez zimu, t. j. v mesiacoch listopadu, prosinci, lednu, únoru a březnu (zápisy českých učiteľov). Vyučovali vždy gazdovia alebo remeselníci znali písma, počtov a náboženstva, ktorému vždy kládli najväčšiu cenu.

Najstaršia generácia uvádza, že počas ich školopovinného obdobia v šesťdesiatych rokoch vlastnili rodiny len niekoľko kníh a listín. Tieto zdroje boli väčšinou liturgického alebo legislatívno-listinného charakteru, zahŕňali korešpondenciu a majetkovo-právne listiny, významný podiel tvorili aj kalendáre a zábavovo-časopisecké publikácie pre deti. Školské knihy a literatúra boli väčšinou majetkom školských knižníc a do rodín sa vypožičiavali len obmedzene. Ani výstavba centrálnych škôl v spádových obciach problémy čitateľstva a vzdelávania nevyriešila. Hospodáriaci roľníci až do sedemdesiatych rokov

---

zvaného školského okresu. Demografický pokles počtu obyvateľstva zapríčinil rušenie malých škôl a centralizovanie vzdelávania v školách centrálnych obcí. Výpovedný je príklad lokality Oranžová. Po spojení cirkevných škôl evanjelickej, katolíckej a židovskej v roku 1913 sa od školského roku 1925/26 vytvoril školský okres. Bol zložený z 16 malých osád. Tieto lokality spolu s tzv. pustatinskými školami boli podľa školskej kroniky založené medzi rokmi 1860 až 1908. V minulom storočí tu žilo približne 1 500 obyvateľov a ich deti navštevovali tieto školy. Približne rovnaký počet obyvateľov žil v centrálnych obciach a ich deti navštevovali ľudové, meštianske a neskôr základné školy. Do 1. januára 1993 patrili tieto osady pod tzv. politickú obec Oranžová.

² Ilustratívne zápisy z rôznych období. Všetky citáty sú zo školských kroník z pustatinských škôl v Oranžovej: „Dochádzka je veľmi biedna hneď na začiatku školského roka. Rodičia potrebujú deti najviacej na pasenie a to je tá boľavá stránka tunajšej práce. Jeden deň príde štvrtina detí, druhý deň druhá. ... (1926/27). Dochádzka sa horší, deti už nemôžu chodiť do školy bosé a topánky nedostávajú. Využívajú toho aj tí, ktorí majú deti zaobuté. Vec sa nedá zistiť a takýmto spôsobom mám vzviazané ruky. Nemôžem zasahovať trestami. Musím vyčkať do jari.“ (1945/46) „Dochádzka žiakov aj v tomto roku bola neuspokojivá. Ešte stále máme rodičov, ktorí nechápu správne pravidelné navštevovanie školy a v mnohých prípadoch i pre malichernosti nechávajú žiakov doma. ... Priemer na jedného žiaka pripadá na konci v I. triede 97,53 zameškaných hodín. ... V II. triede dochádzka žiakov bola ešte horšia. Na konci roka na jedného žiaka pripadá priemerne 124,28 zameškaných hodín.“ (1962/63) „Zrušením autobusového spojenia deti nemajú možnosť samostatne prichádzať do školy (1996/97) „Deti priváža do školy jeden z rodičov osobným autom, keď sa mu auto pokazí deti zostanú doma“. (2012/13)

minulého storočia považovali školu často za nutné zlo a deti v období jarnej a jesennej poľnohospodárskej práce do školy neposielali. Školská dochádzka v prvej polovici minulého storočia tak v niektorých mesiacoch bola často pod úrovňou (Mračenka – Geryk, 1924). Stav blížiaci sa k 100 % sme zaznamenali až v poslednej tretine 20. storočia, dnes však percento opäť pozvoľna klesá. Učitelia tento stav priebežne zaznamenávali a často hlásili inšpektorátom, ktoré následne rodičom ukladali pokuty.

Vzdialenosti, ktoré museli deti prekonať dochádzaním do vzdialených škôl, za zväčšovali, čím sa krátil čas na vzdelávanie a čítanie doma. Niektoré deti museli dochádzať päť až šesť kilometrov pešo.³ Dochádzka detí najmladších ročníkov do školy predstavovala významný problém vzdelávania. Voľný čas detí sa v sledovaných obdobiach líšil podľa profesie rodičov. V robotníckych rodinách, v industriálnych častiach obcí (všetky skúmané lokality mali už v 19. storočí robotnícke časti alebo celé kolónie), sú voľnočasové aktivity zaznamenávané v obecných kronikách už koncom 19. storočia. Nárast čítania ako bežnej voľnočasovej aktivity však všeobecne zaznamenávame až v druhej polovici 20. storočia. V roľníckych rodinách sa podobné aktivity objavujú neskôr, až v sedemdesiatych rokoch. Stredná generácia, ktorú sme skúmali od tohto obdobia až po súčasnosť, strávila stredoškolské vzdelávanie často v internátnych školách v okresných a krajských mestách. Zistili sme, že od osemdesiatych rokov sa len malá časť absolventov vracala do bydliska svojich rodičov.

V etnografických záznamoch z poslednej tretiny 20. storočia zaznamenávame, že voľnočasové čítanie sa stalo každodenným spôsobom získavania informácií nad rámec školského vzdelávania. Súbežne s tým sa tieto poznatky a informácie aplikovali v inováciách materiálnej kultúry v skúmaných lokalitách. U žien sa prejavoval dopad časopiseckého čítania módnych časopisov pri domácom zhotovovaní odevov, najmä módnych šiat. U mužov sa tieto inovácie týkali svojpomocného staviteľstva rodinných domov, záhradkárstva a rozširujúceho sa automobilizmu.

---

³ V apríli 1948 vstúpil do platnosti nový školský zákon č. 95/1948 Zb. (Zákon o základnej úprave jednotného školstva). Povinná školská dochádzka bola stanovená na deväť rokov. V novej škole v jednej z osád Oranžovej sa sústredili všetky deti z dovtedajších okolitých 5 pustatinských škôl. Na tomto mieste uvedieme, že od prvých školských rokov existencie novej školy bol v každom ďalšom roku sústavný pokles žiakov, ktorí sa v nej vzdelávali. V školskom roku 1974/75 – 397 žiakov, 1975/76 – 349, 1976/77 – 322. Kronika obce Oranžová, s. 13–14.

Vývoj čítateľstva

Na rozvoj čítateľstva ako inštitucionalizovaného a systematického spôsobu získavania informácií nad rámec školských osnov mali v skúmaných lokalitách vplyv dva hlavné faktory: neskorší rozvoj čítateľských kompetencií a obmedzené šírenie tlačovín. Na rozdiel od mestského obyvateľstva bola úroveň všeobecnej gramotnosti nižšia ešte na sklonku polovice 20. storočia. Tento stav si uvedomovali štátna a obecná správa, inteligencia a v druhej polovici 20. storočia aj samotní obyvatelia vidieckych lokalít. Celé obdobie sa zároveň vyznačovalo nedostatkom kvalifikovaných učiteľov, ktorí by mohli zabezpečiť adekvátne vzdelanie nielen deťom, ale často aj ich rodičom. Na početných vidieckych školách pôsobili aj učitelia, ktorí absolvovali len určitý stupeň meštianskej školy a krátky učiteľský kurz; niekedy postačovala akákoľvek stredná škola s maturitou.

Čítateľstvo dospelého obyvateľstva sa podporovalo zakladaním verejných knižníc. Knižný fond sa vytváral sústredením tlačovín z farských knižníc, knižníc obecnej správy, podporných potravinových družstiev a spolkov, ako boli Roľnícka beseda, Remeselný spolok, Živena či Skaut.⁴ Privátne rodinné knihy vlastnilo len niekoľko rodín, väčšinou išlo o odbornú spisbu. Významnú zmenu v osвете čítateľstva priniesla nová legislatíva o povinnom zakladaní obecných knižníc.⁵ Rozširovanie fondu sa stalo pravidelnou agendou zasadnutí obecných úradov, čo sa odráža aj v zápisoch z rokovaní samospráv. Počet kníh v skúmaných lokalitách kontinuálne rástol až do konca 20. storočia.⁶ Od druhej polovice 20. storočia evidujeme v každej lokalite existenciu verejnej či podnikovej čítárne,⁷ hoci nie vždy bola obsadená funkcia knihovníka či knihovníčky.

⁴ Ilustratívne založenie knižníc: Karol K. v roku 1919 postavil budovu, ktorú daroval obci Oranžová na zriadenie potravného družstva, divadelnej sály, roľníckej besedy a ľudovej knižnice. Základ tejto knižnice tvorili knihy získané zbierkou od členov roľníckej besedy. Knižný fond sa ďalej rozširoval z prostriedkov získaných z pravidelných dotácií spolkov, výnosov z divadelných hier a tanečných zábav. V čase vzniku mala obec Oranžová viac než 5 tisíc obyvateľov a v čase založenia 180 kníh. Gemer-Malohont, 17. 2. 1923, roč. 5, a 13. 1. 1923, roč. 5, č. 2, s. 2.

⁵ Dňa 20. novembra 1923, na základe zákona číslo 430 o verejných knižniciach obecných z 22. júla 1919, rozhodol obecný výbor v Oranžovej o založení obecnej knižnice. Správu nad ňou mala miestna osvetová komisia (MOK). V obecnom rozpočte na rok 1924 sa na zakúpenie nových kníh prvý krát vyčlenila suma pre miestnu knižnicu. Zápisnice z roku 1923.

⁶ V roku 1933 mala knižnica v Oranžovej 781 zväzkov a poskytla 16 250 výpožičiek.

⁷ Skláreň v časti obce Oranžová založila Miestnu závodnú knižnicu počas prvého (2ročného) národného plánu v roku 1947 pre 510 robotníkov a technikov. Základom jej knižného fondu bol zvyšok všetkých kníh, ktoré ostali po vojne (asi 500 titulov), a následná verejná zbierka: z výnosov 19 012 Kčs sa zakúpilo 279 nových kníh. Nárast kultúry čítateľstva môžeme ilustrovať v nasledujúcom roku 1948, kde sa v sklárni predali obyvateľstvu knihy za 9 384 Kčs.

Okrem toho sa tlačoviny dopĺňali aj na iných verejných miestach. Denná tlač počas totalitných období bola dostupná vo všetkých zariadeniach stravovania a pohostinstva, zriadené boli novinové stánky a predajne kníh. Všetky školy mali vlastné knižnice.

V šesťdesiatych rokoch sme etnograficky zaznamenali u vidieckeho obyvateľstva bežné zriadenie domácich knihovničiek alebo iných priestorov na ukladanie kníh, ktoré už patrili rodine. Zaujímavým javom bolo aj všeobecné zakupovanie nábytkových zostáv pri novej rodinnej a bytovej výstavbe, pričom každá zostava obsahovala knihovničku ako takmer povinnú súčasť obýpacej izby. V sedemdesiatych rokoch sa knihy do domácností v skúmaných lokalitách už bežne kupovali a stávali sa častým predmetom obdarovávaní detí aj dospelých. Zadováženie kníh pre školopovinné deti podporovali súťaže, knižné lotérie a aktivity miestnych knižníc. Čitateľstvo ako prevažujúci spôsob získavania nových informácií vrcholí už aj v odlahlých lokalitách v deväťdesiatych rokoch minulého storočia.

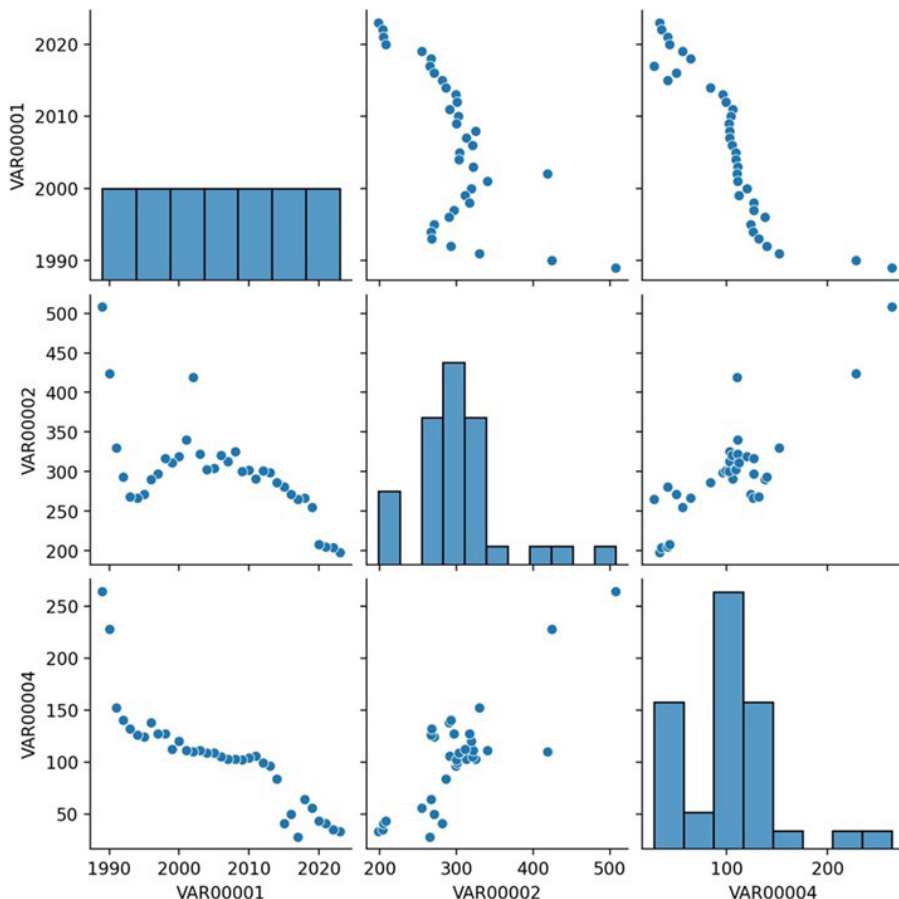
Čitateľstvo tlačovín posledných 20 rokov nahrádzajú digitalizované obsahy. Službu čítania v deväťdesiatych rokoch cez internetové siete ponúkli všetky verejné čítárne v skúmaných lokalitách ako aj školské zariadenia tam pôsobiace. Internetové pripojenie a komunikácia cez sociálne siete je aktuálne prednostným médiom, tak sa najefektívnejšie šíri čitateľstvo u najmladšej generácie. Čítanie samotných digitálnych obsahov textovo obsahlejších kníh však stále neprevyšuje čítanie printových kníh. Pre analýzu vývoja čitateľstva a objasnenie úlohy verejných knižníc na vidieku sme sledovali dáta, ktoré evidujú okresné knižnice v skúmanom území.⁸

Verejné knižnice a dopad na čitateľstvo

Dáta sa pravidelne získavajú z výkazov miestnych ľudových knižníc, ktoré eviduje okresná knižnica. Prednostne obsahujú informácie o celkovom počte čitateľov ako aj o zastúpení členov najmladšej generácie. Pre účely výskumu sme spracovali údaje za obdobie 1989–2023, v ktorom dochádza k zmene preferencií medzi printovými a digitálnymi zdrojmi. Pri analýze dynamiky vývoja čitateľstva sme vo výkazoch rozlišovali dve vekové skupiny: dospelých (18+) a deti (do 18 rokov). V rozhovoroch s vedúcimi knižníc sme zisťovali odhadovanú veľkosť aktívneho členstva.

---

⁸ Databázy Okresnej knižnice.

Obrázok 1. Párový graf lokálneho vývoja čítateľstva ukazuje pozitívny vzťah k čítateľstvu medzi dvomi generáciami čitateľov a ich spoločnú variáciu v čase 1989–2023

Vzájomne sme porovnávali stredové hodnoty troch premenných: priemerný vývoj početnosti členov lokálneho spoločenstva v časovom období 1989–2023 (VAR00001), vývoj počtu čitateľov – dospelých (VAR00002) a vývoj počtu čitateľov – školských detí (VAR00004). Členstvo v miestnych knižniciach je v jednotlivých vekových skupinách v rámci všetkých štyroch skúmaných lokalít pomerne rovnomerne rozložené a predstavuje 8–10 % populácie. Evidujeme postupný pokles od roku 1989 do roku 2023, s miernou koncentráciou v začiatku roku 2000, priemernú početnosť najlepšie vystihuje stav z roku 2006.

V lokalitách, kde priemerný počet obyvateľov kolíše, no aktuálne je medzi 2 000 a 3 000 obyvateľov, je registrovaných priemerne 300 čitateľov, ročne hodnoty kolíšu v rozmedzí od 198 do 508. Čitateľstvo školských detí má priemer 104, pohybuje sa v hodnotách od 28 do 264.

Histogramy uvedené v Obrázku 1 pre tieto číselné premenné nám poskytujú vizuálny prehľad o ich rozdelení. Podľa vyjadrení vedúcich knižníc môžeme reálnu početnosť členov s pravidelnou návštevou hľadať v rozmedzí 50 až 80, čo však závisí aj od ročného obdobia. V zimnom období navštevujú miestnu knižnicu čitatelia viac než v letnom. V rámci posúdenia aktívnych členov je zastúpenie detí vyššie, ako je v evidencii formálneho členstva knižnice.

Priemernú návštevnosť v jednotlivých rokoch zvyšuje nielen každoročné dopĺňanie knižných titulov, ale aj popularizačné aktivity knižnice, ako sú čítanie a diskusia s autormi, vydavateľské prezentácie, skupinové čítanie. Postupný pokles členstva pravdepodobne súvisí s rozvojom a uprednostňovaním digitalizácie v sledovaných lokalitách. Tento vývoj je rozdielny, lokálne pripojenia k digitálnym sieťam boli budované počas rokov 2000–10, tento pokles počtu čitateľov je v ukazovateľoch evidentný. Potvrdil sa aj v rozhovoroch s vedúcimi knižníc. V populácii dospelých (VAR00002) má vývoj čitateľstva viac rozdelenie doprava, pričom väčšina hodnôt je zoskupená je od 250–350 čitateľov, ale niektoré vyššie odľahlé hodnoty dosahujú viac ako 500. Takéto rozdelenie môžeme vysvetliť pomalším postupom zvládania digitálnych zručností a celkovo konzervatívnejším správaním dospelaj populácie, taktó vyjadreným ako preferovanie printových kníh.

Pokles členstva najmladšej generácie (VAR00004) sa zdá byť rovnomernejšie rozložený, ale s miernym vychýlením smerom k nižším hodnotám, väčšinou pod 150. To ale nevytvára o celkovom úpadku čitateľstva, myslíme si, že naopak čitateľstvo narastajúcou digitalizáciou rastie práve v odľahlejších oblastiach. Pokles formálneho členstva v knižniciach pravdepodobne vyjadruje nahrádzanie čítania printových textov v knižniciach čítaním digitalizovaných textov. Uvedená korelačná matica naznačuje, že vývoj celkového čitateľstva v lokálnej kultúre a čitateľstvo najmladšej generácie sú silne pozitívne korelované s korelačným koeficientom približne 0,824. Znamená to, že celkový vývoj lokálnej kultúry ovplyvňuje rovnako všetky generácie. Technické inovácie a rozdielna počítačová gramotnosť u oboch generácií nevlýva na ich rozdielny vývoj, je podmienená celkovým vývojom verejného prostredia lokalít. Prirodzene sa javí, že tieto externé vplyvy (digitalizácia, stav knižničného fondu, služby knižníc) majú menší vplyv na staršiu generáciu.

Ukazovatele čitateľstva staršej (VAR00002) a mladšej (VAR00004) generácie vykazujú negatívnu koreláciu s časom (koeficienty $-0,646$ a $-0,878$), čo vysvetľuje hlavný trend vývoja čitateľstva. Na základe týchto údajov možno predpokladať, že trend čitateľskej aktivity bude v nasledujúcich rokoch klesajúci. Vo vyjadrení organizovaného čitateľstva ako formy distribúcie inovácií v lokálnom spoločenstve budú inovatívne prvky lokálnej kultúry s pribúdajúcimi rokmi klesať. Silná korelácia medzi generáciami naznačuje, že pre generáciu detí ako aj ich rodičov existujú spoločné faktory, ktoré tento trend môžu ovplyvniť. V zdôvodnení tohoto sme zaznamenali v rozhovoroch medzigeneračnú zhodu – pokles počtu obyvateľov, migráciu do miest a zastaralú infraštruktúru. Úpadok čitateľstva môže byť ovplyvnený najmä najmladšou generáciou v dôsledku generačnej zmeny priorít. Avšak vzhľadom na demografický pokles vo všetkých sledovaných lokalitách, obmedzenú dostupnosť zdrojov a nízky význam jej dopadu na inovatívnu vitálnosť spoločenstiev, tento faktor nebude výrazne meniť klesajúci trend.

Funkcie čitateľstva pre školskú mládež

Obsahovými analýzami výpovedí získaných z dotazníkov sme identifikovali kľúčové kódy popisujúce rozdielny lokálny vývoj, vykonali korelačnú analýzu a vizualizovali vzťahy medzi hlavnými premennými. Pomohlo nám to zistiť, ktoré premenné majú najsilnejší vplyv v konkrétnej lokalite. Kvalitatívnu obsahovou analýzou odpovedí zo školských dotazníkov sme odpovede zoskupili do tematických významových skupín a následne ich kvantifikovali (*Gr*). Rozhovory zachytávali, ako rodičia v skúmaných oblastiach vnímajú kultúru čítania, úlohu školy a knižníc a ich dopad na získavanie vedomostí a zručností. Diskusné fóra knižníc, realizované kontaktnou formou a prostredníctvom online pozorovania diskusných skupín so školskou mládežou, prebehli pod gesciou miestnej knižnice. Zúčastnené pozorovania sa uskutočnili v jednotlivých školách počas zadávania dotazníkov. Ich cieľom bolo preskúmať a hlbínnejšie interpretovať záujem detí a verifikovať zodpovedanie otázok. Partnermi výskumu boli pedagógovia základných škôl a zamestnankyne miestnych knižníc, ktorí nám poskytli kontextuálne informácie o záujme rodičov a miestnej populácie o čitateľstvo, o tom, aké funkcie čitateľstvo zohráva v lokálnej kultúre, aký význam zohráva pri prenose čítaných obsahov v kultúrnom prenose v lokalite.

Pre účely obsahových analýz sme zostavili 10 kódov (Tabuľka 2), do ktorých sme priradili odpovede školských detí, z ktorých možno vyvodíť očakávané

dopady čítateľstva na udržateľnosť lokálnych komunit – aktivnosť (*Activities*), hodnotovosť (*Attitude*), správanie (*Behaviour*), znalosť (*Cognition*), pochopenie kontextov (*Context*), vývoj lokálnej kultúry (*Culture*), vzdelanosť (*Education*), prostredie (*Environment*), ekonomiku (*Finance*), generačný prenos (*Parents*).

	6 Class 64 3624	9 Class 26 1501	Imported su... 90 5125	26 1538	18 917	13 815	20 1179	Totals
Love for Reading 36	22	14	36	14	6	2	10	104
Parental Influence 46	28	18	46	16	8	5	11	132
Reading Culture 34	22	12	34	14	6	2	8	98
School and Library Impact 29	19	10	29	13	6	2	5	84
Activities 8 621	438	183	621	183	116	102	142	1785
Attitude 9 685	477	208	685	208	119	116	153	1966
Behaviour 1 84	60	24	84	25	15	13	20	241
Cognition 4 332	236	96	332	99	59	52	78	952
Context 5 414	294	120	414	123	73	65	98	1187
Culture 3 230	160	70	230	67	44	39	50	660
Education 13 1068	762	306	1068	321	192	169	245	3063
Environment 6 497	353	144	497	151	85	78	118	1426
Finance 2 151	108	43	151	51	28	14	38	433
Parents 1 90	64	26	90	26	18	13	20	257
Totals	3043	1274	4317	1311	775	672	996	12388

Tabuľka 2. **Dátová matica ukotvenia obsahov a početností relácií**

Čítateľstvo ako voľnočasová aktivita sa všeobecne považuje za pozitívne a jednoznačne smerujúce k dosahovaniu vyššieho vzdelania. Pri porovnaní hodnôt vzdelania najstaršej generácie (ako je uvedené v kontexte úvodu kapitoly) súčasní rodičia považujú dosiahnutie vyššieho vzdelania detí za jednu z hlavných priorít rodičovskej výchovy. V starších školských kronikách je možné rozpoznať, že za zvyšovanie vzdelania detí bola hlavne zodpovedná štátna alebo obecná správa. Naše výskumy však ukazujú, že dnes sú to práve rodičia (*Parents*), ktorí nahrádzajú nedostatky a riešia prípadné problémy so zabezpečením vzdelania. V odľahlejších obciach je to dnes hlavne zabezpečovanie dopravy detí na vyučovanie, účasť na mimoškolských aktivitách a internetové pripojenie domácností.

Voľnočasové čítanie sa považuje za priame vykonávanie vzdelávania. Domáca práca detí, v minulosti ako významná doplnujúca činnosť pre prosperitu rodiny, úplne ustúpila významnosti vzdelávania. Tu je potrebné uviesť, že vo všetkých lokalitách sú zastúpené sociálne najslabšie rodiny, prevažne rodiny Rómov. Hodnota detskej práce ako priama pomoc rodine (príprava paliva, starosť o súrodencov, nakupovanie, zabezpečenie vody) má nepomerne vyššiu hodnotu než dosiahnutie vyššieho vzdelania. V mnohých prípadoch to skresľuje

aj výsledky našich dotazníkov (porovnaj Holková 1977), lebo v niektorých lokalitách výskumu sú zriadené špeciálne základné školy a deti z týchto škôl neboli zaradené do dotazníkového zisťovania z dôvodu kritérií vernejšieho vzorkovania. Metodologicky boli pre písanie tohto textu zvolené rozhovory s deťmi a ich rodičmi. Je potrebné uviesť, že sociálnu znevýhodnenosť rodín nemôžeme v žiadnej lokalite prisudzovať len Rómom. Stereotypy a dôvody, prečo rómski rodičia nevedú svoje deti k čítaniu, však významne pretrvávajú. Sú nimi predsudky k uplatneniu Rómov inou než manuálnou prácou, obavy z mentálneho ublíženia deťom pri čítaní, nákladnosť zabezpečovania kníh a výlučnosť kompetencie škôl vo vzdelávaní ich detí. Rómske deti zapojené do dotazníkov často neuvádzali svoje individuálne postoje a túžby, ale očakávania svojich učiteľov. Následnými prieskumami sa potvrdilo, že integrovanie detí zo sociálne slabších rodín smeruje predovšetkým k materiálnemu vyrovnaniu sa s majoritným obyvateľstvom. Záujem o čítanie a čitateľstvo nie je indikujúce pre dosahovanie vyššieho postavenia Rómov v lokálnom spoločenstve.

Mladšie deti vnímajú úlohu čítania pri dosahovaní vzdelania výraznejšie, zatiaľ čo deti na konci základnej školy pripisujú čítaniu význam pri rozvoji nových činností, aktivity, širších kontextov a mentálneho dospievania. V rozhovoroch na knižničných chatoch mladá generácia často kriticky posudzuje konkrétnu spisbu, hlavne tú, ktorá tvorí ich povinné školské čítanie.

...škola mi dokázala knihy znechutiť až-až, veď na mnohé diela z povinného čítania už nestačili už ani knihomoli, lebo tie knihy sú pre iný vek a povedala by som aj iný duševný stav:-) maximálne odveci.

Čítanie sa v lokálnych spoločenstvách považuje za významný nástroj, prostredníctvom ktorého sa jedinec hodnotovo socializuje a rozvíja svoju humanitu (*Attitude*). Takto to chápú všetky generácie. Význam tejto funkcie v lokálnom spoločenstve sa odvíja od čítania náboženskej literatúry na farských školách v prvej polovici minulého storočia, čítania v mimoškolských zariadeniach v druhej polovici minulého storočia a aktuálneho čítania a socializovania sa prostredníctvom sociálnych sietí. Poznaním obsahu konkrétnej spisby sa zvyšuje schopnosť jednotlivca alebo sa podmieňuje jeho potenciál rozvoja. Stabilné hodnotové iniciácie lokálneho spoločenstva – rodinné, náboženské, sociálne – významne dopĺňajú alebo nahrádzajú hodnotovú príslušnosť k skupinám a subkultúram, predovšetkým aktívnym prostredníctvom sociálnych sietí. Táto príslušnosť sa takmer denne prejavuje prostredníctvom vizuálnych symbolov

a na sociálních sítích hodnotovo – preukazovaním znalosti konkrétnej hodnotovej spisby.

... čítam veľa, ale mnohým dospelákom sa možo nepáči náš spôsob čítania... používame internet, vieme si nájsť, čo potrebujeme. Ja mám veľa priateľov na sieti „čítame podľa nás“. Nebaví nás klasika, ale máme prečítaného Kinga, Harryho Pottera, Súmrak, fantasy, sci-fi, ... ostatné je nuda.

Znalosti týchto obsahov sa prejavujú v činnostiach. Okrem toho, že formálne sú čitateľské znalosti preskúšané vo výuke, školy pripravujú podujatia inauguračné, karnevalové, halloweenské a pod., kde sa takáto znalosť individuálne prezentuje a sociálne hodnotí. Školské aktivity dopĺňajú socializačné aktivity pre deti, ktoré v konkrétnych lokalitách organizujú členovia náboženských, spolkových a záujmových skupín (*Activities*). Potenciálna príslušnosť mladej generácie sa pritom prejavuje prostredníctvom znalostí získaných čítaním. Pri šírení hodnôt čítateľstva je však významnejšie zdieľanie hodnôt horizontálne v rámci vlastnej generácie.

... my si chceme raz alebo dvakrát za mesiac zájsť do mekáča v meste, a to je v pohode, ... tam nebudeme trapašiť o Troch gaštanových koňoch, to je na smiech, .. ale potom po big mac menu sa rozprávame o všeličom, ... aj o knihách.

Kontexty (*Context*), v ktorých sú čítané obsahy mladou generáciou šírené, sa rýchlo menia. Malé lokálne spoločenstvá neponúkajú toľko príležitostí k ich zdieľaniu. Limity malých lokalít potom kompenzujú sociálne siete, no čítaním sa významne otvára perspektíva uplatniť sa pri ďalšom štúdiu v mestách, v prostredí nových kontextov. Hlbšie pochopenie sveta okolo seba je zakotvené v kódach prostredia (*Environment*) a kultúry (*Culture*). Tieto kódy sa významne naplňajú prostredníctvom spoločného čítania v rodine, pričom najmladšie deti považujú spoločné čítanie s rodičmi za najdôležitejší zdroj pri rozpoznávaní čítaných obsahov. Taktiež uvádzajú veľmi rozdielny čas, kedy k tomu dochádza. Medzi následky patrí aj obava z odcudzenia sa voči prostrediu, v ktorom deti vyrastajú, a ľuďom, ktorí ich obklopujú. V menej anonymnom prostredí lokálnych spoločenstiev sa významné vplyvy formujú z blízkosti prostredia a často vynútenej vzájomnej kooperácie.

... chodím aj do našej knižnice, knihy sú tam pekne roztriedené podľa zamerania, ochota poradiť a pomôcť je veľká, vedúca knihovne je z našej ulice, ... kniha kto ju má požičanú, ona odloží... teraz tam nechodím, chodí do nej môj sused spolužiak s mamou, a nakoľko máme dosť podobné záujmy, tak oni si ich požičávajú, pár ich požičávajú aj mne a pár číta on, no a potom si ich vymeníme...

Takýto spôsob šírenia obsahov, teda sociálnym učením, považujeme antropologicky za najviac účinný. Empiricky vykazuje najdlhšie trvanie v čase a lokálne synchronizuje adaptovanie populácie na konkrétny výklad. Dochádza k lokálnym selekciám a segmentovaniu obsahov, ktoré smerujú k udržaniu vitality lokálnych spoločností. V porovnaní s komplexnejšími urbánnymi spoločnosťami sa význam čitateľstva v malých lokalitách menej spája s možnosťou ekonomického rastu (*Finance*). Možnosti rozpoznať tento dopad pri terénnej etnografickej evidencii sú podstatne obmedzenejšie. Význam čitateľstva rastie s čoraz častejšou a často vynútenou ambíciou mladých ľudí uplatniť sa mimo svojho bydliska, často v zahraničí. Hoci sme túto ambíciu nezaznamenali u školskej mládeže, veľká časť rodičov počíta s jej reálnou možnosťou. Môžeme to doložiť záujmom o zvýšenie jazykových kompetencií. Čítanie textov v cudzom jazyku sa považuje za významný prvok kultúrneho kapitálu, ktorý môže dieťa získať, odhliadnuc od bariér periférnej lokalizácie bydliska. Takéto ambície rodičov aj detí možno pozorovať už u najmladších školákov. Trendovo, a možno aj didakticky, sa viacjazyčnosť chápe ako prejav intelektuálnej kompetencie, sústreďujúci sa na najmladšie roky formálneho vzdelávania detí. Prezentovanie krátkych naučených alebo čítaných textov malými deťmi vo svetovom jazyku je bežnou súčasťou rodinných stretnutí. Táto aktivita je oceňovaná širším spoločenstvom, pretože veľká časť produktívneho obyvateľstva má skúsenosti s prácou alebo pôsobením v zahraničí. Treba uviesť, že takáto kompetitívnosť získaná čítaním bola vysoko hodnotená aj vo výskume Rómov.

Najmenšiu nasýtenosť kódu sme zaznamenali pri zisťovaní dopadu čitateľstva na individuálne správanie detí (*Behaviour*). Okrem všeobecne prijímaných zdôvodnení, ako sú neaktuálnosť čitateľskej kompetencie u mládeže, náročnosť takejto formy a pretrvávajúce bariéry v porovnaní so šírením digitálnych obsahov, je u detí v lokálnych populáciách výraznejší vplyv zúženého výberu možností a hodnotovej individualizácie jednotlivca.

... chodím aj na recitačné súťaže, v našej rodine, v meste, máme slovenčinárku, tak to bolo na jej odporúčenie, no naši učitelia neboli takí nadšení, bola to báseň

z portálu žiakov zones.sk Keby mala rozum stonožka. Za výber básne som dostal 3 :-:) potom to bol opäť 3 za výber básne Ropokop, mám rád krátke básničky, ďalší rok sme s otcom vybrali Návšteva u psychológa, ako bude reagovať učiteľka. Bola to báseň od Gabriely Fialovej a štvorka za výber básne :-D

Práve v generácii žiakov končiacich základnú školu sa významne uvádza hodnotový rozpor medzi čítaním titulov, ktoré si vyberajú sami, a titulov dospelého sveta. Uvádzajú, že množstvo informácií získaných digitálne mnohonásobne prevyšuje tie, ktoré získavajú čítaním printovej tlače. Uvádzajú, že čítanie kníh radia medzi povinnosti, no čítanie digitálnych obsahov považujú za voľnočasovú aktivitu. Ako uvádzajú, každodenne trávajú určitý čas pri monitore telefónu alebo počítača všetci členovia rodiny a každý si číta individuálne.

Sumárne možno opísať kontexty lokálnej kultúry žiakov, ktoré podporujú čitateľstvo, podľa percentuálneho vyjadrenia z iných kapitol. Rodičia v skúmaných lokálnych spoločnostiach majú rôzne povolania, rôzne vzdelanie. Dosiagnutá výška vzdelania je však nižšia, v rómskej populácii sporadicky dosahuje stredoškolskú úroveň. Niektorí rodičia považujú za dôležité diskutovať o knihách doma, čo však nie je časté, menšia časť si myslí, že čítanie detí je strata času. Rodinné interakcie s deťmi sa väčšinou odohrávajú večer, stále populárnejšie sa stáva trávenie času spoločným ranným cestovaním do práce a školy. Víkendové aktivity s najmladšou generáciou sa medzi rodičmi líšia: niektorí im venujú značný čas, zatiaľ čo iní sa im venujú len príležitostne. Niektorí rodičia usilujú o to, aby ich deti dosiahli aspoň rovnakú úroveň vzdelania ako oni, zatiaľ čo iní rodičia majú flexibilnejšie očakávania. Zapojenie rodičov do školského vzdelávania detí sa tiež líši. Niektorí sa aktívne zapájajú, zatiaľ čo iní nie. Pokiaľ ide o čas strávený na internete, existuje celý rad návykov, od krátkeho času 10–20 minút až po viac ako 3 hodiny denne. Finančná situácia rodín je rôznorodá: niektoré čelia finančným obmedzeniam, zatiaľ čo iné majú voľnejšie rozpočty.

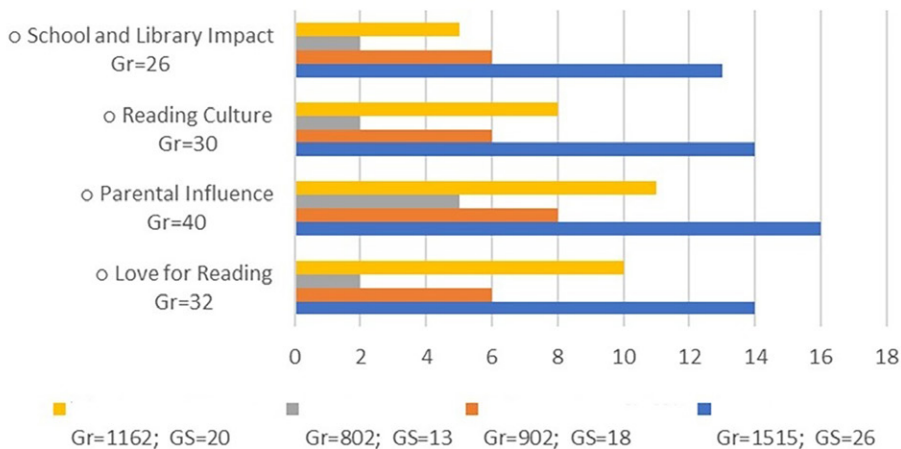
Hlavné vplyvy na čitateľstvo najmladšej generácie v lokálnych spoločnostiach

Kódy sme zoskupili do štyroch hlavných faktorov podporujúcich čitateľstvo v lokálnych komunitách: Vplyv školy a knižníc (*School and Library Impact*), Vplyv lokálnej kultúry na čitateľstvo (*Reading Culture*), Vplyv rodičov (*Parental*

Influence) a *Vzťah k čítaniu (Love for Reading)*. Za najvýznamnejšie vplyvy sa považuje rodičovský vplyv (Gr 40, *Parental Influence*) a vlastný vzťah k čítaniu (Gr 32, *Love for Reading*).

... viem, že väčšina detí potrebuje k tomu, aby začala čítať, nejaký podnet. U nás doma som videla príklad, veľa sa čítalo a veľa sme sa rozprávali aj o knihách. Tak je to aj v mojej rodine, ... škola je osobitná kapitola.

Ako významný vplyv sa uvádza prostredie a hodnota čítania v konkrétnej lokalite (Gr 30, *Reading Culture*). Vplyv školy a knižníc na čitateľstvo (Gr 26, *School and Library Impact*) je dlhodobo významný, hoci súčasne prístupy k jeho rozvoju sú konzervatívne. Semi-automatickým kotvením obsahov rozhovorov k hodnotám z dotazníka sme vo všetkých lokalitách identifikovali rovnaké vplyvy, ktoré sa prejavujú silnou pozitívnou koreláciou (približne 0,82). To naznačuje, že keď sa v početne malých lokálnych spoločnostiach hoci len jeden vplyv na čitateľstvo zvyšuje, aj tie ďalšie majú tendenciu rásť. Všetky evidencie sú ale negatívne korelované s časovými premennými. To naznačuje, že minimálne posledných 50 rokov majú všetky premenné tendenciu klesať. S postupom rokov sa tento vývoj pôsobením aktérov mimo prostredia lokalít nezastaví.

Obrázok 2. Hlavné vplyvy na čitateľstvo školskej mládeže v lokálnych spoločnostiach

Hoci ukazovatele ukotvenia (Gr) v štyroch skúmaných lokalitách vykazujú rôzne namerané hodnoty, ich proporcie sú podobné. Aj keď školské prostredia charakterizovala rôzna integrácia sociálne slabších či dokonca vylúčených žiakov, stredové hodnoty ukazovateľov kvalitatívno-kvantitatívnych (GS) poskytujú výpovednejší obraz. Tieto údaje nám umožňujú identifikovať určitú jednotiacu charakteristiku čítateľstva najmladšej generácie v malých lokálnych spoločenstvách juhu stredného Slovenska.

Hodnota čítania u rodičov a detí v lokálnych spoločenstvách

Vplyv lokálneho spoločenstva na jednotlivca sme mohli interpretovať pomocou kódu *Love for Reading*. Prístup k printovým nosičom – knihám, časopisom a iným tlačovinám – sa realizuje prostredníctvom škôl, knižníc a rodiny. Kvalita týchto zdrojov je však u všetkých troch sfér rozdielna. Napriek tomu si súčasná populácia situáciu dobre uvedomuje a snaží sa dosiahnuť porovnateľnú úroveň s komplexnejšími ponukami v mestách. Za významný faktor pri vytváraní čitateľských návykov sa považujú povzbudenie dospelých. V menších lokalitách ide okrem rodičov často o iných príbuzných alebo o priestorovú blízkosť známych. Dôvera, že čítaním jednotlivec získava hlbšie hodnoty, má historický základ v čítaní náboženskej, populárno-náučnej a voľnočasovej literatúry posledných 5–6 generácií. Súčasná populácia vysoko oceňuje čítanie, ktoré umožňuje mladej generácii lepšie sa adaptovať mimo svojej lokality, najmä v inojazyčnom prostredí.

Diskusie s deťmi o prečítaných knihách sa realizujú predovšetkým v škole, ale aj v rámci knižníc a spolkov. V rodinách tieto rozhovory úzko súvisia s možnosťami tráviť spoločný čas, ktorý však nie je bežný, najmä kvôli pracovným povinnostiam rodičov. Výber kníh pre deti v najmladších rokoch určujú rodičia, pričom deti prejavujú veľmi skorú, predškolskú kompetenciu čítať. Rodičia ich často vedú k dvojязыčnosti, a diskusie o prečítaných obsahoch nasledujú týmto smerom. Denné rozhovory o knihách sú však zriedkavé; u školských detí vo vyšších ročníkoch sa objavuje určitá hodnotová odcudzenosť voči svetu dospelých, minimálne v porovnaní s obsahmi kníh. Denné čítanie je potrebné deliť na čítanie digitálnych a printových materiálov. Sociálne siete sú používané denne a odkazy sprostredkované týmto spôsobom, napríklad na literárne či iné hodnotné texty, sú často preferované čítané.

Stretnutia a diskusie v rámci generačných skupín sú organizované podľa vkusu mladých. Ide predovšetkým o verejné miesta v obci s pokrytím wifi siete, spoločné priestory školy a menej často verejné knižnice. Z rozhovorov vyplýva,

že návyky denného čítania kníh sa bežne začínajú počas prázdnin, pri chorobe, individuálnym trávením času alebo po úspešnej diskusii s rodičmi či počas školských diskusií o knihách. Pravidelné čítanie od skorého veku je výhodou, čo potvrdzujú aj mladší žiaci v dotazníkoch. Vplyv gramotnosti a čitateľskej zručnosti významne podporuje vznik takejto každodennej praxe, pričom k jej rozvoju prispieva aj povzbudzovanie dospelých. Naopak, existuje skupina dospelých, ktorí považujú čítanie za plytvanie časom a upozorňujú na nedostatok jeho priamych benefitov v prostredí lokalít.

... nieže že nečítajú nič, ale čítajú sprostosti... čítanie ich nikam neposúva, je to iba uvoľnenie ako pri filme a to je ich alfa omega čítania... a deťom v osade čo môžeme vyčítať? Veď robia len to čo vidia doma a tak aj robia.

Pri čítaní deti vysoko hodnotia primeranosť textov a uprednostňujú pútavé príbehy, o ktorých diskutujú aj s rodičmi. Tieto príbehy často porovnávajú s filmovým spracovaním, čo môže ovplyvniť aj ich rozhodnutie o kúpe knihy. Samotné čítanie sa podľa vyjadrení detí dopĺňa návštevou podujatí, často vo vzdialenejších mestách, ktoré prinášajú interaktívne zážitky a zdôrazňujú význam čítania. Školské deti navštevujú knižnice, kde majú príležitosť vybrať si knihy, pričom odporúčania prijímajú v poradí: pedagóg, priatelia, rodina. Deti uprednostňujú kratšie texty a flexibilnú frekvenciu čítania pred pravidelnosťou. Podľa vyjadrení pracovníčok knižníc sa pravidelné čítanie a čitateľské návyky najlepšie formujú u starších detí. Okrem školských povinností sa deti zúčastňujú aj na pravidelných čítacích sedeniach nad rámec školy.

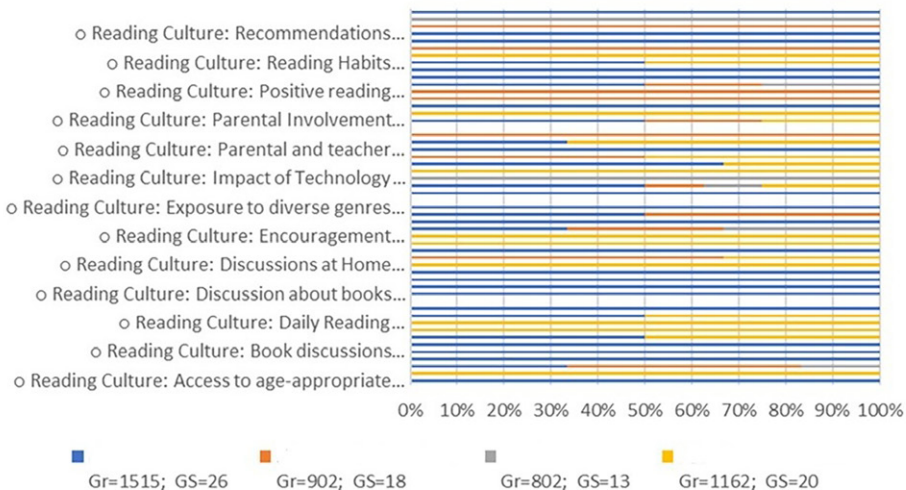
Vplyv rodičov (*Parental Influence*) a zrejme v lokálnom spoločenstve aj vplyv širšej rodiny je vnímaný významnejšie než vplyv školy, knižnice a celkovej kultúry lokality. Prístup ku knihám v rodine je rôzny a ovplyvňujú ho aj historické konotácie uvedené v úvode kapitoly. Od toho sa odvíja aj výber kníh, ktoré rodina vlastní. Prevažuje spisba zakúpená v minulosti a tituly v rodinných knižniciach sa dopĺňajú len sporadicky. Knihy sú zároveň predmetom vzájomného obdarovávanía. V rodinách, kde rodičia pravidelne čítajú, sa rozhovory o knihách prirodzene vedú aj s deťmi. Hlavným motívom týchto diskusií sú často tituly povinného čítania, ktoré mnohí rodičia poznajú zo svojich školských čias, takže kontexty sú im známe. Spoločné pozeranie filmových adaptácií diel poskytuje ďalšiu príležitosť na rozhovory o knihách. Diskusie o individuálne čítaných knihách sú menej časté, rodičia ich však vítajú a snažia sa podporovať pozitívny vzťah detí k čítaniu.

Ak by som mohla hodnotiť vzťah rodičov k čítaniu ich detí, chcela by som povedať, že rodičia tak zahlcujú deti rôznymi mimoškolskými záujmami, že im všetkým jednoducho nezostáva čas na čítanie. Tým, že ešte získavajú množstvo vnemov získaných zo sociálnych sietí a elektronických médií, ich zmysly k čítaniu aj troška otupeli, a máločo ich v knihe zaujme alebo prekvapí.

Rodičia podporujú rozvoj čitateľských zručností detí už v prvých rokoch školského vzdelávania, najmä kvôli lepšej východiskovej pozícii detí pri hodnoteniach učiteľmi. Rozvoj ďalších čitateľských návykov výrazne ovplyvňuje vzdelanosť rodičov – záujem o diskusie o knihách aj v staršom školskom veku priamo súvisí s ich vzdelanosťou. Druh zamestnania rodičov tiež ovplyvňuje dôraz na význam čítania: najmenší je v rodinách so sezónnym zamestnaním a najvyšší u rodičov pracujúcich vo verejnej a štátnej správe. Spoločné návštevy kultúrnych podujatí a knižníc sa realizujú v obci, ale často aj mimo nej, čo je finančne náročné a menej časté ako v mestských oblastiach. Vo všeobecnosti sa rodičia snažia vytvárať pozitívne prostredie podporou prístupu k literatúre, zabezpečením dostupnosti kníh mimo domova a rozmanitosťou čitateľských materiálov. Pri diskusiách s deťmi využívajú čitateľsky získané vzory správania; románové predlohy, často sfilmované v televíznych seriáloch, slúžia ako vzory starých rodičov. Takéto odporúčania staršia mládež často hodnotí negatívne a vytvára si vlastné generačne blízke vzory. Tieto rozdiely sa odrážajú v preferenciách čitateľských obsahov a žánrov. Digitálne čitateľské zdroje nadobúdajú významnejšiu úlohu, majú silnejšiu podporu v generačnej percepcii a do veľkej miery nahrádzajú priamy vplyv rodičov na čitateľské návyky detí.

Vplyv klesajúcej početnosti obyvateľstva a lokálnej čitateľskej kultúry (*Reading Culture*) na čitateľstvo detí sa školy snažia zmierniť, no stále pretrvávajú konkrétne bariéry v lokálnych kontextoch, kde sa vzdelávanie realizuje. Niektoré z týchto bariér sme už spomenuli v historickom úvode, ďalšie vyplývajú z analýzy výskumných materiálov. Najväčšie rozdiely v preferenciách detí sú znázornené v tabuľke, pričom sú čiastočne ovplyvnené idealizovanými odpoveďami žiakov. K vybraným výpovediam, ktoré sme verifikovali v rozhovoroch, môžeme doplniť interpretáciu.

Prístup k čitateľským materiálom, ich rozmanitosť a primeranosť veku závisia od rozpočtu verejných knižníc v jednotlivých lokalitách. Tento rozpočet sa v priebehu rokov významne mení; v menších lokalitách je spravidla nižší než vo väčších. V rodinách sa knižnice vytvárajú podľa veku detí – detské knihy sa

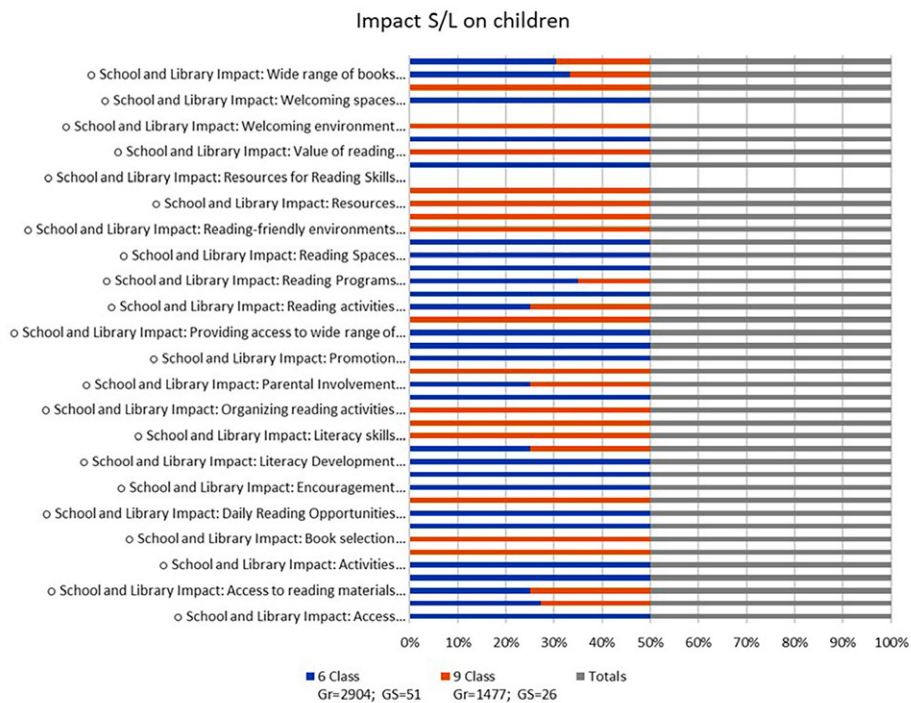
Obrázok 3. Vplyvy na čitateľskú kultúru v sledovaných lokalitách

sústreďujú v domácnostiach s deťmi. Výmena a obdarovávanie knihami je častejšie v lokalitách s dlhšou industriálnou tradíciou zamestnávania a konfesijnou rôznorodosťou. Naopak, najmenej dostupné sú aktuálne tituly pre daný vek, najmä tie, ktoré preferujú staršie ročníky základných škôl a dospievajúca mládež.

Prístup k čitateľským materiálom a knihám, ich rôznorodosť a vhodnosť pre daný vek závisí od rozpočtu verejných knižníc v lokalitách. Ten v jednotlivých rokoch významne kolíše, v menších lokalitách je výrazne nižší než vo väčších. V rodinách sa knižnice vytvárajú vzhľadom k veku, detské knihy sa sústreďujú v rodinách s deťmi. Výmena a obdarovávanie knihami sú častejšie v lokalitách s dlhšou industriálnou tradíciou zamestnávania a konfesijnou rôznorodosťou. Najmenej dostupné sa zdajú aktuálne tituly pre daný vek, predovšetkým tie, ktoré preferujú končiacie ročníky základných škôl a dospievajúca školská mládež.

... my máme záujem chodiť do knižnice, ale „nie je tam čo čítať“ aj keď názory na obci sú práve opačné. V obci nenakupujú knihy preto, lebo to mladí ľudia „nechcú čítať“. Je to začarovaný kruh. Ak sa v knižnici nedoplní knižničný fond pravidelne, mladí o staré knihy nemajú záujem. Výsledok – do knižnice chodia len malé deti a starí ľudia. Niet tam čo čítať – nie je záujem.

Rozdiely medzi lokalitami sa prejavujú vo verejnom a súkromnom sprístupnení databáz s digitalizovanými knihami. Poplatky za tieto služby sú vysoké, no zároveň predstavujú silný motivačný prvok pre mladú generáciu. Dopad technológií na dostupnosť zdrojov je pritom relatívne rovnomerne zastúpený vo všetkých skúmaných lokalitách. Úspešnosť detí vo vzdelávaní je najčastejším argumentom v diskusiách so zriaďovateľmi škôl a knižníc, ako aj pri vzájomnej komunikácii detí s rodičmi (*School and Library Impact*).

Obrázok 4. Vplyvy školského vzdelávania a knižníc na školskú mládež

V diskusiách s učiteľmi sme sa stretli s rôznorodým hodnotením úrovne gramotnosti a porozumenia žiakov. Učítelia jej stav často pripisovali lokálnym nedostatkom, najmä: (1) absencii príjemných priestorov na čítanie pre školskú mládež, (2) nedostatku denných príležitostí na čítanie, (3) obmedzenej rozmanitosti knižných zbierok a (4) nedostatočnému povzbudeniu k čítaniu

zo strany širšieho spoločenstva. U detí zo sociálne slabého prostredia rýchlo upadajú gramotnostné zručnosti už po absolvovaní základnej školy. Tento jav sme overovali aj prostredníctvom diskusií so sociálnymi pracovníkmi, ktorí potvrdili jeho existenciu a zaznamenali narastajúci trend.

K základnej otázke nášho výskumu – vplyvu čitateľstva na školskú úspešnosť žiakov – môžeme na základe antropologickej interpretácie posúdiť stav čitateľských návykov mladej generácie v konkrétnych podmienkach štyroch lokalít Stredného Slovenska. Historický, sociálny, profesijný a konfesijný vývoj v lokálnych populáciách stále ovplyvňuje postoje žiakov i ich rodičov k čítateľstvu, no v rozdielnej miere. Rozvoj čítateľstva je agendou škôl, obcí a knižníc, no najväčší záujem prejavujú samotné deti a ich rodičia. Tento záujem však kolíše v závislosti od sociálnej dostupnosti čitateľských obsahov. Mladá generácia preferuje digitálne formy, ktorých sprístupnenie cez databázy je finančne náročnejšie. Dostupnosť a atraktívnosť čitateľských prostredí v lokalitách je nižšia než v mestách, a rodičia ju často kompenzujú návštevami podujatí v mestách. Práve do miest a zahraničia smeruje záujem detí a rodičov o ďalšie vzdelávanie. Podporou čítateľstva sa predpokladá, že školopovinné deti dokážu tieto ciele dosiahnuť.

Ivan Murin je antropológ so zameraním na prenos kultúry, kultúrne dedičstvo a kultúrne adaptácie. Vede medzinárodné výskumné tímy na Univerzite Mateja Bela v Banskej Bystrici (Slovensko) a na Karlovej univerzite v Prahe (Česko). Je členom poradnej rady Centra pre kritické štúdium dedičstva (CCHS) na Univerzite v Göteborgu (Švédsko). Jeho etnografický výskum sa sústreďuje na lokálne európske komunity, kde skúma javy ako kultúrna vitalita, segmentácia a selekcia kultúrnych obsahov, ako aj spôsoby udržateľnosti lokálnych kultúr. V rámci svojej odbornosti patrí medzi zostavovateľov Európskej strategickej výskumnej agendy (RSA) v oblasti priority „Kultúrne dedičstvo v meniacom sa kontexte“. Kontakt: ivan.murin@umb.sk

Pramene a literatúra

- Anderson, Alison. 2015. „Reflections on Environmental Communication and the Challenges of a New Research Agenda.“ *Environmental Communication* 9, 2015, 3: 379–383.
- Babai, Daniel – Molnár, Zsolt. 2014. „Small-scale Traditional Management of Highly Species-rich Grasslands in the Carpathians.“ *Agriculture Ecosystems & Environment* 182, 2014, 1: 123–130.
- Bauman, Zygmunt. 1973. „On the Philosophical Status of Ethnomethodology.“ *Sociological Review* 21, 1973, 1: 5–23.

- Besely, John. 2015. „Making Environmental Communication Work. Creating Useful Guidance.“ *Environmental Communication* 9, 2015, 3: 398–403.
- Cox, Robert. 2007. „Nature’s ‚Crisis Disciplines‘. Does Environmental Communication Have an Ethical Duty?“ *Environmental Communication* 1, 2007, 1: 5–20. Dostupné z <https://doi.org/10.1080/17524030701333948> [cit. 2026-03-26].
- Cox, Robert. 2015. „Scale, Complexity, and Communicative Systems.“ *Environmental Communication* 9, 2015, 3: 370–378.
- Debenport, Erin – Webster, Anthony. 2019. „From Literacy/Literacies to Graphic Pluralism and Inscriptive Practices.“ *Annual Review of Anthropology* 48, 2019, 1: 389–404.
- Holková, Emília. 1977. „Výsledky prieskumu neprospievajúcich žiakov 6.-9. ročníkov ZDŠ v okrese Rimavská Sobota v školskom roku 1975/76“ *Obzor Gemera* 7, 1977, 3: 154-159.
- Chorvát, Ivan. 2011. „Voľný čas na Slovensku v sociologickej perspektíve. Pp. 10–88 in Ivan Chorvát: *Voľnočasové aktivity obyvateľov Slovenska. Poznatky z aktuálnych výskumov*. Bratislava: Sociologický ústav SAV.
- Joose, Sofie – Powell, Stina – Bergeå, Hanna – Böhm, Steffen – Calderón, Camilo – Caselunghe, Elvira – Fischer, Anke – Grubbström, Ann – Hallgren, Lars – Holmgren, Sara – Löf, Annette – Nordström Källström, Helena – Raitio, Kaisa – Senecah, Susan – Söderlund Kanarp, Christoffer – von Essen, Erica – Westberg, Lotten – Westin, Martin. 2020. „Critical, Engaged and Change-oriented Scholarship in Environmental Communication. Six Methodological Dilemmas to Think with.“ *Environmental Communication* 14, 2020, 6: 758–771.
- Kandert, Josef. 2004. *Každodenní život vesničanů středního Slovenska v šedesátých až osmdesátých letech 20. století*. Praha: Karolinum.
- Katrnák, Tomáš. 2004. *Odsouzení k manuální práci. Vzdělanostní reprodukce v dělnické rodině*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Košťalová, Katarína. 2025. „Je to celkom v pohode? Wellbeing žiakov v školskom prostredí.“ *Národopisná revue* 4, 2025, Strážnice: NÚLK: 268–283.
- Kučerová, Silvie Rita – Kučera, Zdeněk. 2009. „Vztah periferiality a vzdelávání: Lze definovat periferní oblasti na základě vývoje sítě základních škol?“ *Acta geographica Universitatis Comenianae* 53, 2009: 59–73.
- Mračenka, Ferdinand. – Geryk, Ján. 1924. *Schematismus učiteľstva škôl meštianskych a ľudových a detských opatrovateliek*. Bratislava: Academia.
- Murin, Ivan. 2021. „Cultural Transmission in Slovak Mountain Regions: Local Knowledge as Symbolic Argumentation.“ Pp. 123–189 in Annelie Sjölander Lindqvist – Ivan Murin – Michael Dove: *Anthropological Perspectives on Environmental Communication*. Basel: Palgrave Macmillan.
- Murin, Ivan – Midula, Pavol. 2018. „Etnografia s využitím digitálnych analytických programov (CAQDAS) a geografických informačných systémov (GIS).“ *Slovenský národopis* 66, 2018, 1: 56–79.
- Riemer, Frances. 2008. „Becoming Literate, Being Human. Adult Literacy and Moral Reconstruction in Botswana.“ *Anthropology & Education Quarterly* 39, 2008: 444–464.

- Džambazovič, Roman – Gerbery, Daniel – Sopóci, Ján. 2022. *Vzdelanostné nerovnosti v optike sociológie. Teoretické východiská a empirické poznatky*. Bratislava: STIMUL.
- Šafr, Jiří. 2008. *Životní styl a sociální třídy. Vytváření symbolické kulturní hranice diferenciací vkusu a spotřeby*. Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- Turin, Mark – Hanks, Robert. 2021. „Literacy.“ Pp. 1-14 in Felix Stein: *The Open Encyclopedia of Anthropology*. Cambridge: The Cambridge Encyclopedia of Anthropology. Dostupné z <http://doi.org/10.29164/21literacy> [cit. 2026-03-26].
- Turin, Mark – Wheeler, Claire – Wilkinson, Eleanor. 2013. *Oral Literature in the Digital Age. Archiving Orality and Connecting with Communities*. Cambridge: Open Book Publishers.

KULTURA JAKO ALIBI, ANEB PROČ DNES ČÍST UNNI WIKANOVOU

Ondřej Hejnal

Fakulta humanitních studií UK Praha

 <https://orcid.org/0009-0005-5217-6205>

Marek Jakoubek*

Pedagogická fakulta Univerzity Hradec Králové

 <https://orcid.org/0000-0001-7235-5327>

Culture as an Alibi: Why Read Unni Wikan Today

Abstract: *The text proposes a “genealogical” reading of Unni Wikan’s essay Culture: A New Concept of Race, positioning it not as an empirically up-to-date contribution to migration studies, but as a still highly relevant critique of the ways in which “culture” is used in public and institutional discourse. It demonstrates that cultural argumentation often functions not as an analytical tool, but rather as a morally acceptable shortcut and an alibi for institutional power, obscuring inequalities and shifting responsibility from institutions to abstract “cultural patterns.” At the same time, the authors situate Wikan’s argument within the context of Czech debates on culture and social exclusion, highlighting both the enduring analytical value of her critique and its limits (particularly in relation to the opposition between culture and human rights).*

Key words: *Unni Wikan; culture; cultural essentialism; multiculturalism; migration; power; cultural explanation*

<https://doi.org/10.14712/12128112.5259>

Tento článek je pod licencí CC BY 4.0.

---

* Příspěvek je dílčím výstupem projektu specifického výzkumu Univerzity Hradec Králové „Sociálně pedagogické aspekty v práci s etnickými minoritami č. 2/II_24.“

Text Unni Wikanové *Kultura: nový koncept rasy* byl napsán ve druhé polovině devadesátých let minulého století jako příspěvek do tehdejší evropské, konkrétněji norské debaty o multikulturalismu, integraci a roli konceptu kultury ve veřejné politice. Již na první pohled je tedy zřejmé, že nejde o text „aktuální“ v empirickém smyslu slova: od jeho vzniku se proměnily migrační trajektorie, institucionální rámce i teoretický jazyk, jímž jsou dnes otázky migrace a diverzity tematizovány. Přesto má smysl se k tomuto textu vracet. Nejde přitom o aktualizaci dat ani o vstup do dnešních debat se zastaralým aparátem. Text Unni Wikanové nabízíme ke „genealogickému“ čtení: jako sondu do způsobu myšlení, který se v různých obměnách vrací i dnes, byť často pod jinými pojmy a v (možná) sofistikovanějších podobách. Jde zde především o logiku, v níž je „kultura“ používána jako vysvětlení sociálních problémů, jako jazyk „dobrých úmyslů“ i jako alibi institucionální moci. Právě tato logika – nikoli konkrétní norský kontext devadesátých let minulého věku – je hlavním předmětem autorčiny kritiky.

V tomto smyslu není text Unni Wikanové historickým dokumentem již uzavřené debaty, ale svého druhu analytickým zrcadlem. Umožňuje zpětně nahlédnout, jak se určité způsoby uvažování o migrantech, menšinách a „respektu ke kultuře“ etablovaly, jaké předpoklady s sebou nesly a jaké důsledky měly (a možná i stále mají). Číst tento text dnes tedy neznamená „vstupovat do stejné řeky“, ale sledovat kontinuitu problémů, které současné debaty často považují za nové. Právě v tomto genealogickém čtení spočívá podle nás jeho možný přínos: nikoli v tom, co říká o migraci v Norsku před třiceti lety, ale v tom, co odhaluje o trvalém napětí mezi konceptem kultury, institucionální praxí a otázkou individuální odpovědnosti.

Jedním z důvodů, proč může text Unni Wikanové dnes působit problematicky, je očekávání, že by měl obstát jako příspěvek k současným migračním studiím. Takové čtení by však bylo zavádějící. *Kultura: nový koncept rasy* není empirickou analýzou migrace, integrace ani transnacionalismu; není ani pokusem o systematické zhodnocení konkrétních migračních politik. Jde především o kritiku určitého způsobu myšlení, ve kterém je „kultura“ povýšena na hlavní vysvětlující princip sociálních jevů. Wikanová píše a argumentuje v linii antropologické kritiky, která upozorňuje, že kulturní argumentace často nefunguje jako analytický nástroj, ale jako zkratka. Kultura v tomto pojetí nepomáhá porozumět sociální realitě, ale naopak ji zjednodušuje: zbavuje aktéry jednání, přesouvá odpovědnost z institucí na abstraktní „kulturní vzorce“ a depolitizuje vztahy moci. Právě v tomto smyslu lze její text číst jako specifickou variantu výzvy k „psaní proti kultuře“, formulované v devadesátých letech například

Lilou Abu-Lughodovou – tedy proti používání kultury jako všeobjímajícího vysvětlení rozdílů a nerovností (Abu-Lughod 1991).

Wikanová ovšem – a to je zásadní – neodmítá koncept kultury jako takový. Nevolá po jeho opuštění ani nahrazení jiným konceptem (srov. Borofsky, 2001; Brumann, 1999; Grillo, 2003). Její kritika je namířena proti způsobu, jakým se kultura stává reifikovaným objektem, který je připisován celým skupinám a používán jako argument ve veřejné a institucionální praxi (srov. Baumann, 1999, 2002). V tomto smyslu text neproblematizuje „kulturu migrantů“, ale samotný analytický rámec, který umožňuje, aby byla kultura chápána jako vnější síla ovládající a determinující jednání lidí. Tato distinkce zůstává klíčová i pro dnešní čtení tohoto textu. Zatímco současná antropologie migrace pracuje s pojmy jako transnacionalismus, mobilita či postkolonialismus, Wikanová se soustředí na jinou rovinu: na každodenní institucionální situace, ve kterých vysvětlení odkazem ke kultuře vstupuje do hry jako morálně přijatelný a politicky bezpečný jazyk. Právě v tomto smyslu její text nepředstavuje konkurenci současným teoretickým přístupům, ale spíše jejich předpoklad – pojmenování problému, bez jehož reflexe se nové koncepty mohou snadno stát pouze jeho sofistikovanějšími verzemi.

Jedním z nejnápadnějších trvalých přínosů textu Unni Wikanové je důsledné pojmenování mechanismu, ve kterém se kulturní argumentace stává jazykem institucionální „dobré vůle“ – a ovšem současně i nástrojem, jímž se zakrývá odpovědnost za nerovné zacházení. Kultura zde nefiguruje jako vysvětlení, ale jako ospravedlnění: umožňuje prezentovat strukturální selhání jako respekt k odlišnosti a mocenské asymetrie jako důsledek tradic hodných respektu. Wikanová tento mechanismus ukazuje na příkladech ze sociální práce, školství či soudní praxe, kde je jednání jednotlivců interpretováno prizmatem „jejich kultury“. Takové vysvětlení má přitom dvojí efekt: Na jedné straně zbavuje instituce nutnosti reflektovat vlastní roli – rozhodnutí, pravidla i praktiky se prezentují jako nezaujatá odpověď na kulturní odlišnosti. Na straně druhé zbavuje aktéry schopnosti jednat jinak, než jak jim „jejich kultura“ (údajně) předepisuje. Z kultury se tak stává svého druhu alibi.

Právě v tomto bodě lze text Unni Wikanové číst také jako předchůdce pozdějších analýz morální a humanitární racionality institucí, jak je rozvinul například Didier Fassin (2012). Podobně jako u Fassina zde nejde o odhalení cynismu či zlých úmyslů, ale o kritiku situace, v níž jazyk empatie, respektu a ochrany paradoxně přispívá k reprodukci nerovností. „Dobrá vůle“ se v tomto smyslu nestává opakem moci, ale jednou z jejích forem.

Tato perspektiva je důležitá i proto, že posouvá diskusi mimo jednoduché opozice mezi „rasismem“ a „antirasismem“. Wikanová neproblematizuje kulturní argumentaci primárně proto, že by byla otevřeně nepřátelská či že by měla za cíl někoho vyloučit. Naopak: její síla spočívá právě v tom, že je morálně přijatelná, často dobře míněná a společensky oceňovaná. O to obtížnější je pak rozpoznat, kdy se respekt ke kultuře mění v mechanismus, který legitimizuje nerovné rozdělení moci, odpovědnosti, jakož i utrpení. V této perspektivě není kritika Wikanové namířena proti „kulturní citlivosti“ jako takové, ale proti jejímu institucionálnímu zploštění. Ukazuje, že když se kultura promění v univerzální vysvětlení, mizí ze zorného pole politicko-ekonomické souvislosti, mocenské a institucionální struktury i odpovědnost konkrétních aktérů a jejich rozhodnutí. Právě tato ztráta analytické ostrosti – nikoli samotný koncept kultury – je jedním z ústředních problémů, k nimž se text vztahuje. To jej činí stejně platným v posledních letech minulého tisíciletí v Norsku, jakož i dnes v České republice.

Text Unni Wikanové vstupuje do pole, které českému čtenáři není, respektive nemusí být neznámé. Od počátku nového tisíciletí se v české antropologii rozvinula intenzivní debata o sociálním vyloučení, marginalizaci a roli konceptu kultury, zejména pak ve vztahu k tak zvané romské problematice. Tato debata bývá někdy zjednodušeně shrnována jako odmítnutí kulturních vysvětlení, ve skutečnosti však šlo o spor o to, jakým způsobem lze koncept kultury používat analyticky nosným a smysluplným způsobem. Výzkumy a publikace spojené s tzv. plzeňskou antropologickou školou, která danou diskusi rozpoutala a udávala v ní tón, neměly za cíl opuštění konceptu kultury, ale jeho epistemologickou hygienu, zejména pak jeho očistění od reifikace a esencializace (viz např. Jakoubek 2005). Kritika zde tedy nemířila proti kultuře jako analytickému konceptu, ale proti jejímu (vy)užívání v politickém, mediálním a institucionálním diskurzu, kde „kultura“ fungovala jako vysvětlení chudoby, segregace či konfliktů – a tím zastírala roli nerovných příležitostí a konkrétních rozhodnutí institucí. Právě v tomto bodě se pak nachází průniky české debaty s argumentací Unni Wikanové. I ona se staví proti tomu, aby byla kultura chápána jako vnější síla, která jedince determinuje a – proto – zbavuje odpovědnosti. Zároveň klade větší kritický důraz na institucionální praxi, v níž je kulturní argumentace aktivně produkována a uplatňována, často ve jménu respektu, tolerance a „dobré vůle“. Nejde (jí) tedy pouze o problém analytického jazyka sociálních věd, ale o problém každodenního fungování státu a jeho aparátu.

Zatímco české diskuse po roce 2000 se soustředily především na obranu analyticky smysluplného konceptu kultury proti jeho vulgarizaci, Wikanová posouvá

pozornost k tomu, jak se reifikovaný koncept kultury stává nástrojem moci v institucionálním jednání. Právě v tomto posunu, domníváme se, spočívá jeho přínos i „tady a teď“: umožňuje znovu promyslet, jak se kulturní argumentace vrací do veřejného diskurzu v méně nápadných, nicméně o to účinnějších podobách.

Čistý text Unni Wikanové dnes znamená také uvědomovat si dobře jeho meze. Ty nespočívají pouze v jeho stáří, ale především ve značné vyhraněnosti, s níž autorka pracuje s opozicí mezi kulturou a lidskými právy. V řadě pasáží je tato opozice formulována velmi ostře: kultura se objevuje jako potenciální hrozba pro individuální integritu, zatímco lidská práva vystupují jako univerzální korektiv, který má (mít) přednost. Takto vyostřené postavení problému může současnému čtenáři připadat schematické a teoreticky nedostatečně diferencované. Řada antropologických příspěvků k postkoloniální diskusi přesvědčivě ukázala, že samotný jazyk lidských práv není neutrální ani ahistorický. I univerzalistické normy jsou zakotveny v konkrétních politických a mocenských kontextech a mohou být (a začasť jsou) používány značně selektivně (z českých dostupných textů k dané tematice viz např. Eriksen 2006). Z této perspektivy lze Wikanové vytknout, že věnuje jen velmi omezenou pozornost globálnímu nerovnostem, koloniálním dědictvím a asymetriím moci, které rámuji jak kulturní praktiky, tak i institucionální intervence prováděné v jejich jménu.

Zároveň je však třeba zdůraznit, že tato omezení nejsou důvodem k odmítnutí textu, který vznikl jako kritika konkrétní institucionální praxe, nikoli jako pokus o systematickou teorii kultury či práv. Hodnota a přínos tohoto textu spočívá především v tom, že nutí čtenáře klást si nepříjemné otázky: kdy se respekt ke kultuře mění v rezignaci na ochranu jednotlivců? Kdy se jazyk tolerance stává nástrojem legitimizace nerovnosti? A kdo nese odpovědnost za rozhodnutí, která jsou prezentována jako kulturně determinovaná? Tyto otázky zůstávají otevřené – a právě tím si text *Kultura: nový koncept rasy* zachovává svou analytickou sílu i dnes, bezmála po třech dekáдах od prvního vydání.

Ondřej Hejnal je sociální antropolog. Zabývá se problematikou urbánní marginality, drogových scén a fenoménem závislosti. V obecné rovině se věnuje epistemologii auto/etnografie a metodologii kvalitativního výzkumu. Kontakt: ohejnal@gmail.com

Marek Jakoubek je sociální antropolog. Zabývá se česko(slovensko)-bulharskou krajanskou problematikou s důrazem na jedinou českou obec v Bulharsku, Vojvodovo. V oblasti teorie se věnuje dějinám a epistemologii konceptu etnicity. Kontakt: marek.jakoubek@uhk.cz

Literatura

- Abu-Lughod, Lila. 1991. „Writing against Culture.“ Pp. 137–162 in Richard G. Fox (ed.): *Recapturing Anthropology. Working in the Present*. Santa Fe: School of American Research Press.
- Baumann, Gerd. 1999. *The Multicultural Riddle. Rethinking National, Ethnic and Religious Identities*. New York: Routledge.
- Baumann, Gerd. 2002. *Contesting Culture. Discourses of Identity in Multi-ethnic London*. Cambridge: Cambridge UP.
- Borofsky, Rob. 2001. „WHEN. A conversation about culture. Introduction.“ *American Anthropologist* 103, 2001, 2: 432–435.
- Brumann, Christopher. 1999. „Writing for Culture. Why a Successful Concept Should Not Be Discarded.“ *Current Anthropology* 40, 1991, S1: 1–27.
- Eriksen, Thomas H. 2006. *Antropologie multikulturních společností. Rozumět identitě*. Praha: Triton.
- Fassin, Didier. 2012. *Humanitarian Reason. A Moral History of the Present*. Berkeley: University of California Press.
- Grillo, Ralph D. 2003. „Cultural Essentialism and Cultural Anxiety.“ *Anthropological Theory* 3, 2003, 2: 157–173.
- Jakoubek, Marek. 2005. „Multikulturalizmus vs. kultura (na příkladu tzv. Romů a ‚jejich‘ kultury.“ Pp. 198–235 in: Tomáš Hirt – Marek Jakoubek (eds.): *Soudobé spory o multikulturalismus a politiku identit. Antropologická perspektiva*. Plzeň: A. Čeněk.

KULTURA: NOVÝ KONCEPT RASY

Unni Wikan*

Culture: A New Concept of Race

Abstract: *In her article, Norwegian anthropologist Unni Wikan critically analyzes how the concept of culture is instrumentalized in Norwegian society and beyond to legitimize specific interests, acting as a euphemism for a new form of racism. The author contends that “culture” is frequently used in a reductionist manner to explain the behavior of immigrants, effectively rendering them passive objects stripped of autonomy. Wikan argues that this approach leads to the appropriation of the culture concept by both immigrants and Norwegian institutions, ultimately reinforcing stereotypes and deepening the marginalization of migrants. Furthermore, she critiques Norwegian immigration policy for being grounded in essentialist and utopian assumptions regarding respect, material support, and the static nature of identity. Calling for a paradigm shift in integration, Wikan emphasizes human rights and individual responsibility over cultural essentialism. She urges anthropologists to reflect on the power dynamics inherent in the concept of culture and to engage actively in public discourse. Ultimately, the text serves as a compelling call to critically reassess the role of culture within multicultural societies.*

Keywords: *culture; racism; reductionism; cultural essentialism; multiculturalism; integration; human rights*

---

* Poprvé vyšlo v *Social Anthropology* 7, 1999, 1: 57–64; za svolení k otištění české verze studie děkujeme autorce.

Mým záměrem je v tomto textu upozornit, jak se v Norsku, stejně jako ve zbytku světa, kultura utrhla ze řetězu. Výraz „utržení ze řetězu“ není můj. Převzala jsem ho od antropologa Paula Bohannana,¹ který jím charakterizuje současný fenomén. „Kultura“ sešla z cesty a je používána hlava nehlava, k prosazení specifických zájmů.²

Může ale tento koncept, který sešel z cesty, představovat adekvátní rámec pro setkávání imigrantů a Norů? Moje odpověď zní, že nikoliv. Navrhnou proto alternativu, která by mohla lépe napomoci vzájemnému respektu a porozumění.

Utržení ze řetězu

Nejprve se ale podívejme na dva příklady toho, jak se kultura v kontextu Norska utrhla ze řetězu. Jako experta na kulturu – antropologa – mne často kontaktují lidé, kteří mají co do činění s imigranty a uprchlíky. Jeden typ telefonátu má tento charakter: „Zbil svou ženu (nebo děti), ale říká, že *to je jeho kultura*. Co s tím?“ Volající jsou sociální pracovníci či učitelé. Jiný typ telefonátu mívám s některými právníky, kteří volají a říkají: „Mám jednoho klienta. Zbil svou ženu (nebo někoho zavraždil či provedl něco podobného), ale podle mě to je jeho kultura, která ... Mohla byste, prosím, přijít k soudu jako znalec obhajoby a toto tam říci?“ A když řeknu, že ne, že toto není otázkou kultury, právník obvykle pokračuje: „A myslíte si, že můžeme najít *někoho jiného, kdo řekne, že toto je jeho kultura?*“ Na to odpovídám „Ale samozřejmě!“

Právníci trefili hřebíček na hlavičku. Kultura není věc s objektivní a materiální existencí. Je to jen pojem, slovo, které může být naplněno různými obsahy, v závislosti na tom, čeho jím chce kdo dosáhnout. Ale protože řada lidí věří, že kultura se podobá věci s fixní existencí, hodnou úcty – podobně, jako posvátná kráva – začala být kultura využívána k obraně kdejakých specifických zájmů. Každý, kdo dokáže zajistit věrohodnost tvrzení: „Toto je má (či jeho/její) kultura“, má navrch.

To je přesně to, co se děje v Norsku. „Kultura“ se zpolitizovala, stala se nekontrolovatelnou a prázdnou; vstoupila do veřejné arény způsobem, který podrývá a oslabuje pocit jistoty a bezpečí značného množství lidí a podle mého názoru i společnosti jako takové. Naše veřejné blaho trpí defraudací „kultury“,

¹ Cit in Nader 1988: 153.

² Tento text je přeepsanou verzí přednášky původně přednesené na konferenci EASA v Barceloně roku 1996 a čerpá z materiálu, který jsem publikovala ve své knize *Mot en ny norsk underklasse* (1995) a *Generous Betrayal: Politics of Culture in the New Europe* (2002; viz pozn. č. 7).

kteř se maskuje za „respekt“, zatímco ve skutečnosti slouží ve většině případů jen jako finta k prosazení vlastních zájmů, zneužití moci a – rasismu. Zde nejde o vylévání vaničky i s dítětem, ale o upozornění na zneužívání, které zasluhuje bedlivou pozornost.

Kultura, rasismus a redukcionismus

Jádro mého argumentu je následující: „Kultura“ se stala novým konceptem rasy, neboť je užívána redukcionistickým způsobem, který z „nich“ dělá nižší lidské bytosti, než jsme „my“. Zatímco „my“ vidíme sami sebe jako myslící, uvažující a jednající lidské bytosti se schopností reflektovat a reagovat na měnící se okolnosti, „oni“ jsou zobrazováni jako lapení v pavučině kultury a nucení skákat, jak kultura píská. Soudní obhajoba klientů jakožto determinovaných jejich kulturou je příkladem právě takového pohledu na člověka, vedeného těmi nejlepšími úmysly. Imigranti jsou obecně vnímáni jako připravení o možnost jednat, jako zbavení odpovědnosti a schopnosti změny či adaptace na nové okolnosti. Proto také není třeba respektovat je jako jedince, neboť žádnou skutečnou individualitu nemají. Co však zasluhuje respekt, je „jejich kultura“, která je pohání a determinuje jejich jednání.

Je smutným faktem, že si tento model mnoho imigrantů aktivně přisvojuje, čímž vlastně podporují rasistické modely sebe samých. Neboť co jiného je rasismus než degradace osob na základě jejich vrozených či etnických charakteristik? Model lidské bytosti, který jedince prezentuje jako produkt, spíše než jako jednajícího aktéra, a jako pevně lapeného a ovládaného kulturou, je redukcionistický, a tudíž i rasistický.

Z logiky věci musí být tedy základem antirasistického přístupu aplikace *stejného modelu* lidských bytostí jak na místní, tak i na imigranty, tj. je třeba na ně pohlížet v plné míře jako na myslící, uvažující a jednající lidské bytosti.

Spiknutí mocných

Proč by si imigranti přisvojovali redukcionistický model sebe sama? Odpověď je komplexní. Postačí zde ovšem poukázat na neobvyklou shodu mezi vlastními zájmy řady imigrantů, především mužů, a oficiální politikou nové domovské země. Mnozí imigranti jsou ochotni prezentovat se jako ovládaní kulturou, neboť jsou zaslepeni vidinou osobního, materiálního a/nebo politického zisku. A vláda tuto strategii podporuje. Z oddanosti k politice „respektování jejich kultury“

jsou imigranti vnímáni jako uniformní nositelé kultury, chápané jako statický objekt. Toto vše otevírá cestu výmluvným řečníkům, aby vstoupili do arény a uvedli, co odpovídající kultura – ve skutečnosti – *je*. Tím si státní instituce a imigranti hrají navzájem do karet při udržování určité představy o kultuře a o „člověku“, která ve svých důsledcích poškozují zejména zranitelnější členy etnických menšin, ale i imigranty jako celek.

Imigranti a etnická diverzita

Imigranti tvoří v Norsku něco kolem 5 % celkové populace, ovšem skutečné zastoupení etnických menšin je mnohem větší, protože oficiální definice započítává pouze osoby, jejichž oba rodiče se narodili v cizí zemi. Většina (67 %) přišla v minulých 10 letech: mezi lety 1980 a 1990 mělo Norsko druhý největší relativní nárůst počtu imigrantů v Evropě (vyšší měla pouze Itálie) (Harris 1995: 12). Většina imigrantů v Norsku se usadila ve větších městech, především v Oslu, kde žije cca 60 % z nich. Ovšem jejich koncentrace v některých chudších čtvrtích a na předměstích vedla k situaci připomínající ghetta: zatímco na běžné základní škole v Oslu má imigrantský původ každé čtvrté dítě, některé školy navštěvuje až cca 90 % takových dětí.

Většina imigrantů v Norsku pochází z Pakistánu. Vietnamci a Bosňané tvoří druhou a třetí největší skupinu. Ovšem etnická diverzita je s ohledem na celkovou populaci Norska, čítající něco přes 4 miliony obyvatel, extrémní. V samotném Oslu (s cca 500 000 obyvateli) je zastoupeno okolo 130 různých národností a hovoří se zde více než stem odlišných mateřských jazyků. Není příliš neobvyklé najít školu s 50 až 60 žáky s odlišnými mateřskými jazyky.

Co víme o blahobytu imigrantů? Jak se jim a jejich dětem daří?

Mlčení jako politický zastírací manévr

Odpověď bohužel zní: „nijak dobře“. Vládní strategií je vyhybat se poznání, protože poznání je považováno za nebezpečné. Kdyby se norská populace dozvěděla, že si imigranti nevedou moc dobře, mohlo by to podněcovat rasismus. Co se ovšem nepřiznává, je, že toto „nevědění“ vládě vyhovuje. Staví totiž vládu do pozice, kdy k ní nejsou směřovány žádné výtky. Jak by mohla být státním institucím kladena vina za situaci, která se nachází za hranicí známého? (Zde se patří poznamenat, že blahobyt imigrantů v Norsku *je* chápán jako odpovědnost vlády; viz Brox 1997). Je zde ovšem ještě další efekt norské vládní politiky

– znemožňuje totiž formulaci efektivní politiky, která by situaci mohla napravit. Jak by bylo možné jednat konstruktivně, když jsme se rozhodli setrvat v temnotě?

V posledních třech letech jsem se touto kritikou, prezentovanou v médiích (novinách, TV, rozhlase), ve veřejných debatách a přednáškách a také v mojí knize *Mot en ny norsk underklasse (Na cestě k nové norské třídě deklasovaných, 1995a)*, stala veřejně známou. Věřím, že jsem svým dílem přispěla ke změně vládního kurzu. Izraelský autor David Grossman poznamenal, že „jestliže nebudeme realitu popisovat, jednoho dne se vzbudíme a skutečnost bude nepopsatelná“. Aby taková situace nenastala, obhajovala jsem potřebu vědění – *i za cenu* toho, že v krátkodobém horizontu povede k vzestupu rasismu. Mám za to, že tutlat reálný stav by mělo v dlouhodobé perspektivě mnohem vážnější důsledky.

Jak řekli dva pákistánští otcové jedněm norským novinám: „Naše generace bude brzy pryč. Jsou to naše děti, které tady budou žít. Netreštějte je, prosím, za náš nedostatek odvahy zabývat se problémy.“ Odvážít se zabývat problémy – to je, oč tu běží. Norské státní instituce tak začaly činit. Poslední tři roky ukázaly následující fakta.

Pár fakt o situaci

Studie z roku 1995 o situaci uprchlíků v Oslu³ ukazuje následující obrázek: nezaměstnanost imigrantů byla obecně 60 %, ve srovnání s 5 % u etnických Norů. Pouze 20 % z nich mělo plný pracovní úvazek, zatímco 20 % mělo úvazek pouze částečný. Více než 50 % bylo závislých na sociálních dávkách, ve srovnání se 7 % u etnických Norů, přičemž vzorec se zdá být: „jednou na podpoře, vždycky na podpoře“. Nejvíce mne ale rozesmutnilo zjištění týkající se dětí: *zatímco pouze 4 % dětí norských rodičů žilo v rodinách, v nichž jsou jak matka, tak i otec bez zaměstnání, nebo ještě neukončili školní docházku, u dětí imigrantů je to 50 %* (Hagen – Djuve 1995). Mohl by existovat silnější indikátor zjevné nerovnosti životních šancí, které pravděpodobně povedou k marginalizaci dětí imigrantů tak, jako tomu bylo u jejich rodičů?

K těmto znepokojujícím zjištěním bychom na základě dostupných dat mohli přidat další, týkající se vzdělávání, zdraví atd. Zmíním se ale raději o záležitosti, o níž *nemáme* spolehlivé studie, která však zasluhuje nejvyšší pozornost. Týká

³ Tato studie se zaměřila na uprchlíky, kteří byli v Norsku sedm až osm let. Jestliže na jejím základě generalizují ve vztahu k celé imigrantské populaci, činím tak zaprvé proto, že většina „imigrantů“ v Oslu přišla do země před přibližně deseti lety; a zadruhé proto, že i jiné studie ukazují podobný obrázek.

se znalosti norštiny, všeobecného prostředku vzdělávání a komunikace na pracovišti i v obecném životě.

Existují silné indikátory toho, že značná část imigrantů (zvláště žen) a jejich dětí si ve vztahu ke znalosti norštiny vede poměrně špatně. Ředitel jedné ze škol s 90% podílem žáků s menšinovým jazykem udává, že zhruba 50 % z nich začalo školní docházku bez jakékoliv znalosti norštiny, přestože se narodili v Norsku. Jiný ředitel odhadl, že 60 % studentů absolvuje po devíti letech školu, aniž by uměli norsky natolik dobře, aby si v Norsku našli práci. Objevily se i případy rodičů, kteří si stěžovali, že jejich děti, narozené v Norsku, umějí norsky hůře než oni, jakožto imigranti.

Jedná se o výsledek souhry několika faktorů, včetně vzrůstající marginalizace a segregace. Důležitou roli ale hraje norská jazyková politika. Standardní strategií byla výuka mateřského jazyka. Je ovšem značně sporné, komu tento přístup sloužil. Nesporným efektem byla přehlídka národních jazyků pod transparentem „mateřský jazyk“ – ovšem v čí prospěch? Po berberských dětech se vyžadovalo, aby se učily jako mateřský jazyk arabštinu, paňdžábské, paštunské a balúčské děti se musely učit urdštinu etc. Většina pákistánských žáků se tak od začátku musela potýkat se čtyřmi cizími jazyky: norštinou, urdštinou, angličtinou a arabštinou (v islámských náboženských školách). Jaký pak tedy div, že mnoho z nich mělo potíže s porozuměním. Co překvapuje, není, že měli potíže, ale že někteří navzdory těmto okolnostem prospívali.

Kolonizace sociálním zabezpečením

Vykreslila jsem obrázek imigrantů v Norsku jakožto obecně marginalizovaných. Ovšem mezi různými menšinami existují významné rozdíly. Vezměme si za příklad zaměstnanost: okolo 80 % Tamilů je zaměstnaných, oproti pouhým 10 % Somálců či Vietnamců. Co se týče vzdělání, velmi dobře prospívají děti indické, vietnamské a polské, oproti dětem pákistánským, marockým a tureckým. Nemám zde prostor věnovat se možným příčinám těchto rozdílů, v tomto kontextu na nich ostatně ani tolik nezáleží. O co mi jde, je zdůraznit obecné rysy. Abych vystihla norský případ, užívala jsem termínů marginalizace a relativní deprivace. Měli bychom přidat ještě pojem „kolonizace sociální péčí“ (*welfare colonization*),⁴ neboť poukazuje na skutečnost, že daná situace není výsledkem

⁴ Tento termín jsem převzala od velmi známého amerického lidskoprávního aktivisty Ernesta Cortese jr. (cit. in Lavelle et al. 1995). Stran diskuse tohoto termínu v norském kontextu viz Wikan 1995: 158–176.

nedbalosti a zlých úmyslů, ale aktivní politiky dobré vůle praktikované s cílem největšího blaha pro imigranty. Škody se páchají ve jménu dobročinnosti. Proč se ale všeho tak zvirtlo?

Nepodložené a nereálné předpoklady

Podle mého názoru byla norská imigrační politika založena na třech nerealistických, či dokonce utopických premisách o společnosti a lidské přirozenosti. Projděme si je jednu po druhé.

První se týká respektu. „Imigranti mají nárok na respekt (*krav på respekt*)“. Politiky ani média nikdy neunavilo opakovat místním tuto větu. Opakovala se znova a znova, přičemž vycházela z představy, že cesta k „pestrému společenství“ (*farverikt fellesskap*) vede přes srdce a myslí lidí: Budeme-li my, hostitelská populace, antirasistická a budeme-li imigranty respektovat, budou oni oplácet dobré dobrým a stanou se z nich vděční a loajální občané.

Uvedený předpoklad svědčí o idealistickém pohledu na lidskou přirozenost. V žádné společnosti, kterou znám, nemůžete přijít nepozván a požadovat respekt. Respekt si musíte získat, nikoli se ho dožadovat, a cesta, jak získat respekt, je dostat šanci prokázat, že si ho zasloužíme. To klade nároky jak na imigranty, tak na místní. Ovšem na praktické politice to vyžaduje, aby imigrantům poskytla možnosti, aby mohli ukázat své kvality a schopnosti.

Druhá premisa, která selhala, stála za očekáváním, že imigranti se stanou loajálními občany, když budou zajištěny jejich materiální potřeby: proto bylo přidělování sociálních dávek považováno za krok vpřed. Co se týče materiálního zabezpečení, je s imigranty v Norsku zacházeno velmi dobře: např. mezi Pákistánci je Norsko považováno za nejštědřejší stát na světě (Lien 1997). Není ovšem nijak zaručeno, že reakcí bude vděčnost a loajalita. Není nijak samozřejmé, že lidé reagují s vděčností na to, že jsou umístěni na přijímací konec darovacího vztahu. Pravděpodobně z toho vyplývají spíše pocity podřízenosti a hořkosti. Život na sociálních dávkách s sebou nese sebeúctu. A sebeúcta je základní lidská potřeba. Není-li tato potřeba brána do úvahy, jsme ve velkých potížích.

Třetí chybná premisa vládní imigrační politiky se týká konceptu kultury. Předpokladem bylo, že „kultura“ odkazuje ke statickému, objektivnímu souboru tradic, které imigranti *en masse* sdílí. Mělo se tedy za to, že všichni členové etnické skupiny sdílejí společnou kulturu, ale protože rozlišování etnických příslušností bylo komplikované, ve skutečnosti to znamenalo, že členové jednoho

národa byli chápáni jako nositelé stejné kultury. Ovšem protože vláda nemohla vědět, jaká ta která „kultura“ je, potřebovala experty, kteří jí to řekli.

Bylo potřeba to vědět, neboť cílem norské politiky je integrace, nikoliv asimilace. To znamená, že „oni“ by měli akceptovat základní pravidla a hodnoty společnosti – jako je demokracie, genderová rovnost a práva dětí –, zatímco „my“ bychom měli respektovat „jejich kulturu“. To je ovšem protimluv; předpokládá totiž, že „kultura“ je něco *jiného než* základní pravidla a hodnoty; obě strany integrace by tak měly být schopny nasytit vlka a kozu nechat celou.⁵ Představa „kultury“, která byla v daném případě uplatňována, spočívala navíc na značně vratkých základech. Ztotožněním „kultury“ s Pravdou se připravila cesta k mocenskému zneužití a kulturnímu fundamentalismu (Wikan 1995b). Klíčová kritická otázka – kdo definuje pro koho co, a v zájmu koho – nebyla položena. A tak začala vláda a úřednictvo sloužit partikulárním politickým zájmům, spíše než – jak měli v úmyslu – obecnému blahu. Poraženými byly především děti a ženy.

Kultura, moc a utrpení

„Kultura funguje tak, že v populacích nerovnoměrně distribuuje utrpení“, poznamenala indická antropoložka Veena Dasová (Das 1989). Nalézt příklady z Norska není složité. Podívejme se na pozici mnoha muslimských žen. Ty byly zbaveny moci a vlivu, připraveny o kompetence a povinnosti, jimiž disponovaly v „zemi původu“, a to dílem proto, že muži si – s požehnáním norských úřadů – přivlastnili jejich pozice. Stalo se tak ve jménu kultury a z těch nejlepších pohnutek. Jak jsme viděli, norské úřady dopomohly k moci mužům, kteří neváhali využít výhod, které jim tato velkorysá situace nabízela. Mnoho z nich tak bylo schopno získat mnohem větší moc a autoritu, než jaké měli v „zemi původu“. Jejich sebeúcta a sociální status tak vzrostly na úkor ostatních členů rodiny. Až po mnohých škodách, které byly způsobeny – některé z nich jsou pravděpodobně nenapravitelné, neboť již byly potvrzeny pozice a zaručena nezadatelná práva, která bude jen velice těžké změnit – se začíná oficiální politika měnit.

⁵ K empirickým příkladům viz Wikan 2002, 1995a.

Antropologie a obhajoba

Když je situace taková, jakou jsem načrtla výše, co mohou antropologové dělat? Zprv je nutné si uvědomit, že to je *naš* koncept, který se utrhl ze řetězu. Představa kultury jako statické, fixní, objektivní, konsenzuální a jednotně sdílené všemi členy skupiny je myšlenkou, za jejíž šíření jsou dílem odpovědní antropologové. A stejné je to i s představou, že kultura nutí lidi jednat určitým způsobem, jako kdyby postrádali vlastní motivaci nebo vůli. Co se pak týče souhry moci a kultury, rozpoznávali antropologové tento rozměr jen velmi pomalu, a ještě pomaleji se jim dařilo jej opustit a překonat. Stručně řečeno, ačkoliv antropologové podrobili přijímané představy o kultuře výrazné revizi, jak aktivní byli při seznamování veřejnosti se svými znalostmi? Odpověď z Norska zní, že mnohem méně, než bylo zapotřebí.

Považme například situaci dětí. Přestože v antropologii je již dlouhou dobu známo, že „kultura“ neodkazuje pouze k tradicím a znalostem, které jsou *předávány z generace na generaci*, ale také ke kultuře v neustávajícím procesu změny; je to především onen starý model, který se utrhl ze řetězu, přinejmenším v Norsku. A děje se tak především na úkor mládeže, neboť veškerá moc je díky tomu vkládána do rukou těm, jimž nenáleží – jejich předkům. Důsledkem tohoto špatného pochopení je v případě imigrantů spojování kultury dětí s kulturou jejich rodičů. Velká pozornost a péče je věnována tomu, aby setrvali „ve své kultuře“, ovšem otázka „co je ve skutečnosti ‚jejich kultura‘?“ je kladena jen zřídka. Předpokládá se, že je stejná jako kultura jejich rodičů.

Antropologie nám ale říká něco jiného. Jestliže se kultura neustále mění, pak musí vznikat odlišnosti. Norové to znají z příkladu vlastních dětí. Ovšem jakmile dojde na děti imigrantů, mají tendenci aplikovat jiný model. Ty by se měly stát věrnou kopií svých rodičů, na rozdíl od „našich“ dětí, které by se měly učit a růst. Opět nejde o nic jiného než o rasismus, praktikovaný ve jménu dobré vůle.

Antropologové byli, dle mého názoru právem, kritizováni, za to, že se stali „obchodníky s exotikou“ (Keesing 1989). Má vlastní práce, nikoli pouze v Norsku, mě přesvědčila o tom, že exotizující pohled na lidské jedince může snadno sklouznout k pohledu dehumanizujícímu (Wikan 1990; 1993). Abychom zamezili rasismu a pokročili v integraci, je po mém soudu nutné nejen stavět se proti představě kultury jako odlišnosti, ale zahrnout do našeho modelu i stejnost. „Absolutně odlišná a naprosto stejná“, tak si balijský kněz představoval lidskou populaci (Barth 1993). Kéž by antropologové šířili tuto zprávu, aby tak pomohli postavit ony mosty, bez nichž může mezi kulturami jen těžko dojít k porozumění.

Říkat moci pravdu

Říkat moci pravdu je požadavek, který vůči nám vznášel Eric Wolf. Někteří to zkusili. V norském kontextu je nyní redukcionistický model člověka nahrazován novým, který chápe *všechny* lidské bytosti jako individuality, jako aktéry jednající na základě vlastních motivů. To s sebou nenese obhajobu individualismu (Cohen 1994), ale pohledu na lidského jedince, který si váží integrity každé lidské bytosti. Ruku v ruce s tímto zdůrazněním individuality jde limitovanější pohled na kulturu. Stále je viděna jako síla, která formuje lidské jednání a umožňuje sdružování a komunikaci, ovšem nikoli jako supersíla, která má lidi plně ve své moci. Moc představují osoby a instituce, které ji mohou *užívat* pro různé cíle. Pak jsou to ale také ony, nikoliv jejich kultura, kdo nese zodpovědnost. Veřejnost je dnes se spojením mezi kulturou, mocí a utrpením dobře obeznámena, a to s prokazatelně dobrými výsledky. Doklady změny lze spatřit jak v praktické politice, tak v oficiálních prohlášeních. Výrazný posun v pohledu na kulturu je vidět rovněž při srovnání parlamentního návrhu imigrační politiky z roku 1987 s tím z roku 1997. V nové verzi se již nesetkáváme s tezemi o respektu ke „kultuře“ a s kulturou jakožto statickou jednotkou zamrzlou v čase. Namísto toho se pozornost přesunula na lidská práva a na individuální právo mít kulturní identitu a na respektování vlastní integrity.

Závěr: Kulturní a lidská práva

Nejobtížnější otázka v každé plurální společnosti se týká vztahu mezi kulturními a individuálními právy. Nemám zde dostatek prostoru pojednat tuto problematiku do hloubky, z předchozího by ovšem mělo být jasné, jakou pozici zastávám.⁶ Jsem přesvědčena, že není možné obhajovat rovným dílem kulturní a lidská práva zároveň. Je třeba si vybrat a zaujmout odpovídající pozici. Mým stanoviskem je, že integrita každé lidské bytosti zasluhuje respekt, a to – je-li to nutné – i na úkor respektu vůči kultuře. Zaujetí této pozice nebylo zadarmo. Vezmu-li ale v potaz, co jsem se naučila z výzkumů a praktických zkušeností o nebezpečích pokusů o uplatnění respektu vůči oběma najednou, anebo o obětování individuálního blahobytu na oltář „kultury“, přijde mi jako jediná přijatelná.

⁶ Viz též Wikan 2006.

Vystupovat proti kultuře neznamená, že tento koncept musíme opustit. Znamená to ale, že ho musíme používat velmi obezřetně. Také to znamená, že musíme věnovat větší pozornost politické ekonomii a praktickému světu, ve kterém se kultura, utrpení a moc setkávají velmi komplikovanými způsoby. Pak už nebude tak snadné dopustit se naivní chyby, jakou udělala norská vláda, a situovat problém do srdcí a myslí lidí. „Nezabývám se pocity, zabývám se problémy,“ řekl izraelský premiér Jicchak Rabin v předvečer obdržení Nobelovy ceny za mír. Ponechme mu poslední slovo. Kázat dobré pocity je důležité, pro budování postojů, které jsou předpokladem dobré společnosti, je ovšem prospěšnější uskutečňování politiky, která se zabývá problémy v politické ekonomii.

Z angličtiny přeložili Ondřej Hejnal a Marek Jakoubek

Unni Wikan je norská antropoložka a emeritní profesorka sociální antropologie na Univerzitě v Oslu. Patří k významným osobnostem evropské antropologie a je známá svými kritickými příspěvky k debatám o kultuře, integraci a migraci. Badatelsky působila zejména v zemích Blízkého východu, jihovýchodní Asie a Skandinávie – včetně Egypta, Ománu, Indonésie a Norska. Ve své práci se zaměřuje na otázky kulturní identity, moci, genderu, náboženství a každodenního života. V evropském kontextu proslula zejména svou kritikou norské imigrační politiky a konceptu „kultury“ jako nástroje novodobého rasismu. Mezi její klíčová díla patří *Managing Turbulent Hearts: A Balinese Formula for Living* (1990), *Generous Betrayal: Politics of Culture in the New Europe* (2002) a *Mot en ny norsk underklasse* (1995). Její texty jsou ceněny jak pro svou etnografickou hloubku, tak pro odvahu vstupovat do veřejného a politického diskurzu. Kontakt: unni.wikan@sai.uio.no

Literatura

- Barth, Fredrik. 1993. *Balinese Worlds*. Chicago: University of Chicago Press.
- Brox, Ottar. 1998. „Policy Implications of the Settlement Patterns of Immigrants. Some Norwegian Experiences and Viewpoints.“ Pp. 103–16 in OECD Proceedings *Immigrants, integration, cities. Exploring the links*. Paris: OECD.
- Cohen, Anthony. 1994. *Self-consciousness. An Alternative Anthropology of Identity*. London: Routledge.
- Das, Veena. 1989. *What Do We Mean by Health?* (Rukopis).
- Hagen, Kåre – Djuve, Anne B. 1995. „Skaff meg en jobb“. *Levekår blant flyktninger i Oslo*. Oslo: FAFO.
- Harris, Nigel. 1995. *The New Untouchables. Immigration and the New World Worker*. London: Tauris.

- Keesing, Roger. 1989. „Exotic Readings of Cultural Texts.“ *Current Anthropology* 30, 1989, 4: 459–469.
- Lavelle, Robert (ed.). 1995. *America's New War on Poverty. A Reader for Action*. San Francisco: KOED.
- Lien, Inger-Lise. 1997. *Ordet som stempler djevlene. Holdninger blant pakistanere og nordmenn*. Oslo: Aventura.
- Nader, Laura. 1988. „Post-Interpretive Anthropology.“ *Anthropological Quarterly* 61, 1988: 149–159.
- Wikan, Unni. 1990. *Managing Turbulent Hearts. A Balinese Formula for Living*. Chicago: University of Chicago Press.
- Wikan, Unni. 1993. „Beyond the Words. The Power of Resonance.“ *American Ethnologist* 19, 1993, 3: 460–482.
- Wikan, Unni. 1995a. *Mot en ny norsk underklasse. Innvandrere, kultur og integrasjon*. Oslo: Gyldendal.
- Wikan, Unni. 1995b. „Kulturfundamentalismen. En trussel mot frihet og menneskeverd“. *Samtiden*.
- Wikan, Unni. 2002. *Generous Betrayal. Politics of Culture in the New Europe*. Chicago: University of Chicago Press.⁷

---

⁷ Doplňen rok vydání – v originále uvedeno jako „v tisku“ – a uveden nový název; v originále uvedeno pod názvem *Generous Betrayal. Norway's Venture with Culture and Identity Politics*.

OHRAZENÍ A BRÁNY ŽIDOVSKÝCH HŘBITOVŮ

Zdeněk R. Nešpor

Fakulta humanitních studií UK Praha

 <https://orcid.org/0000-0001-5047-5790>

Walls and Gates of Jewish Cemeteries

Abstract: Based on field research conducted between 2023 and 2025, the author documents the boundary walls and entrance gates of all 326 preserved Jewish cemeteries in the Czech Republic. The dominant type of enclosure consists of stone (and later stone-brick and brick) walls. Many of these were damaged during World War II and under the communist regime but have been repaired or newly rebuilt since the 1990s. Other types of fencing are marginal, typically modern, and often only temporary. Notably, one-tenth of Jewish cemeteries in the Czech Republic lack fencing entirely, despite this contradicting the requirements of Halakhah. Originally, cemetery walls were accessed via simple gates; however, from the 19th century onward, these were often replaced by ceremonial halls or mortuaries that served as through-passages for funeral processions. While these structures have a lower rate of preservation, there has been a systematic effort since the 1990s to repair them or construct new, symbolically significant entrance gates. The author supports this quantitative analysis of the current state and evolution of these enclosures with illustrative photographs.

Keywords: *Jewish cemetery; cemetery; cemetery wall; cemetery gate; Czech Lands; Czech Republic*

<https://doi.org/10.14712/12128112.5261>

Tento článek je pod licencí CC BY 4.0.

Z necelého půltisíce židovských hřbitovů, jejichž existenci máme dokumentovanou na území České republiky, se do současnosti dochovalo 326, plně dvě třetiny (Nešpor 2026a).¹ Míra jejich zachovalosti a autenticity se ovšem významně liší, protože zejména v průběhu 20. století čelily systematické, ideologicky motivované destrukci (v období nacismu, ale do jisté míry i komunismu), nebo přinejmenším důsledkům dlouhodobého nezájmu, nedostatku péče a pragmaticky motivovaným likvidačním snahám (ve druhém uvedeném období). Vzhledem k tomu, že období komunistické vlády trvalo víc než čtyři dekády, v ničivých důsledcích na židovská pohřebiště si v ničem nezašlo s brutálnější, avšak kratším obdobím protektorátu, resp. do značné míry již druhé republiky² (Soukupová 2019; Nešpor 2026b). Výjimku tvořilo jen pár obzvláště cenných či turisticky atraktivních hřbitovů, o něž bylo pečováno soustavně, několik pohřebišť „živých“, tedy stále užívaných, a několik dalších, zachraňovaných již na sklonku komunistického režimu péčí jednotlivců či místních orgánů. Soustavnější snahu o záchranu, rekonstrukci a dlouhodobou údržbu ideálně všech židovských hřbitovů můžeme sledovat teprve od devadesátých let 20. století, často i za účasti zahraničních aktivistů, dárců a někdy i pracovníků. Výrazněji se v těchto záležitostech mohly začít angažovat také židovské obce, formálně stále vlastníci většinu židovských pohřebišť, nebo jimi zřízené organizace (nejvýznamnější z nich je společnost Matana³). V posledních čtyřech dekádách tak postupně dochází k renovaci často velice těžce poškozených hřbitovů, i když současně jsme svědky nové vlny antisemitského vandalizmu a/nebo destrukčních zájmů motivovaných ekonomickými důvody.⁴

Období po pádu komunistického režimu je rovněž epochou velkého kvantitativního i kvalitativního rozmachu různých typů židovských studií, včetně systematického výzkumu nemovitých památek, hřbitovy nevyjímaje (srov. alespoň Vladařová – Vladař 2012). Jeho dosavadní výsledky využil i autor tohoto článku jako odrazového můstku pro vlastní historickosociologický

¹ Dalších 33 pohřebišť můžeme označit za dochovaná fragmentárně (pozůstatky několika náhrobků, ohradní zdi apod.) či symbolicky (symbolický náhrobek či památník na hřbitově přeměněném na park), případně byly symbolicky obnoveny po roce 1989. Tato pohřebiště v tomto článku nepojednáváme.

² Ještě horší situace panovala v odstoupeném pohraničí, a to jak v období 1938–45 (exemplární „zúctování“ s Židy a jejich materiální kulturou), tak také po roce 1948, třebaže z odlišných důvodů (nezájem většiny novoosídlenců o „německé“ materiální pozůstatky, mezi něž paradoxně byly započítávány i pozůstatky židovské).

³ Viz <https://matana.cz/index.php>, kde jsou také publikovány výroční zprávy.

⁴ Nejznámějším případem bylo částečné porušení novoměstského pražského židovského hřbitova, tzv. Židovské zahrady, na konci devadesátých let minulého století.

1. Budyně nad Ohří (okr. Litoměřice) – hřbitov s opravenou kamennou zdí a cihelnou hřbitovní bránou. Foto autor, 2023.

2. Letov (okr. Louny) – novodobá kamenná hřbitovní zeď a brána. Foto autor, 2023.

3. Čeradice (okr. Louny) – torzo hřbitovní zdi. Foto autor, 2023.

4. Sobědruhy (m. č. Teplic, okr. Teplice) – hřbitovní oplocení z kovových dílců. Foto autor, 2025.

a sociálněgeografický terénní výzkumu dochovaných židovských hřbitovů, provedený v letech 2023–25, jenž vedl ke shromáždění bohatého pramenného materiálu a řadě převážně kvantitativních analýz (Nešpor 2026 a, b; další texty v přípravě). Cíle tohoto článku jsou skromnější, převážně popisné. Má dokumentovat a na vybraných fotografiích přiblížit současný stav jednoho z důležitých atributů židovských hřbitovů, totiž jejich ohrazení a vstupních bran. Autor v uvedeném časovém období všechna pohřebiště osobně navštívil, zdokumentoval a následně kvantitativně analyzoval, na tomto místě proto budou shrnuty základní charakteristiky současného stavu a jeho východiska (z hlediska náboženského práva i historického kontextu). Zmapování ohrazení a vstupních míst všech existujících českých, moravských a slezských židovských hřbitovů je dalším drobným příspěvkem k jejich poznání – a snad i podnětem k další péči o tyto významné památky jedné z nejdůležitějších historických náboženských menšin českých zemí.

Hřbitovní zdi

Ohrazení židovských hřbitovů je příkazem halachy, stejně jako jejich výlučnost a nedotknutelnost. Důvodem je ochrana posvátného místa, ale především vymezení pohřebiště jako rituálně nečistého prostoru, který má svá specifická pravidla pro vstup a chování návštěvníků, respektive jejich následnou očistu (Ganzfried 1927, IV.: 103–105). Nejpozději v 18. století toto ohrazení, tentokrát z čistě utilitárních důvodů, podobně jako v případě křesťanských pohřebišť, začalo vyžadovat i sekulární právo (Jaksch 1828, II.: 365; srov. Kotrlý 2016). Hřbitovy proto byly hned při svém vzniku ohrazovány alespoň provizorně dřevěným plotem a později (nebo rovnou) trvanlivou ohradní zdí z lomového kamene. V posledních dekádách 19., a zejména v první polovině 20. století byly častěji budovány ohradní zdi kamenocihelné nebo cihelné, a to jak u nově zřizovaných pohřebišť, tak u hřbitovů staršího původu. Podstatně méně často, spíše jen provizorně, byly v těchto případech užívány další dostupné materiály, kovové či dřevěné ploty, betonové tvárnice, drátěné pletivo a podobně, považované nejspíš za symbolicky méně vhodné (Klenovský 2018: 38). Tyto materiály se častěji uplatňovaly a uplatňují v případě novějšího provizorního „záchranného“ oplocení, pokud došlo k rozvalu hřbitovní zdi a bylo třeba zajistit integritu ohrazení – častějším případem je ovšem situace, kdy tato integrita zůstala dlouhodobě porušena.

5. Pohořelice (okr. Brno-venkov) – moderní hřbitovní zeď a funkční brána. Foto autor, 2025.

6. Krásná Lípa (zaniklá obec, okr. Sokolov) – kamenné sloupky jsou jedinými pozůstatky původního dřevěného plotu. Foto autor, 2024.

7. Brumov(-Bylnice) (okr. Zlín) – novodobý laťový dřevěný plot. Foto autor, 2025.

8. Švihov (okr. Klatovy) – provizorní oplocení nového židovského hřbitova z drátěného pletiva. Foto autor, 2025.

Oplocení zejména starších židovských hřbitovů se přitom měnilo kvůli jejich prostorovému rozšiřování. To vyžadovala nedotknutelnost hrobů a pro židovské obce šlo o nejsnazší způsob zajištění místa posledního odpočinku jejich členů, hřbitovy tak podle místních podmínek nabývaly velmi rozličných tvarů. Nákladnější bylo zřízení nového pohřebiště, a když ani to nebylo možné, v extrémních případech docházelo k pohřbívání ve vrstvách, tedy k zavezení stávající plochy hřbitova zeminou, do níž probíhaly nové pohřby (Hořepník, Mikulov, Miroslav, Načeradec, Praha – starý židovský hřbitov, Rabštejn nad Střelou, Rožmberk nad Vltavou – starý hřbitov). V těchto případech bylo ohrazení hřbitovní plochy bytelnou zdí často technologickou nezbytností. Z náboženských důvodů však zůstalo zachováno i u moderních interkonfesionálních hřbitovních areálů, vznikajících v posledních dekádách 19. a na počátku 20. století, kdy se řada měst a obcí rozhodla soustředit všechna pohřebiště do určité lokality, takže vedle sebe mohly stanout římskokatolický, protestantský i židovský hřbitov (např. v Přelouči). Mohlo jít dokonce o konfesní oddělení jednoho, obecního hřbitova, a i v těchto případech bylo zpočátku dbáno na jejich vzájemné fyzické rozhraničení, s jehož absencí se setkáváme teprve od meziválečného období, a ani tehdy ne ve všech případech.

Z 307 dochovaných samostatných židovských hřbitovů přitom jakékoli ohrazení v současnosti postrádá jenom 7 (2 %), ať již proto, že nikdy nestačilo být vybudováno, nebo pro jeho pozdější zánik či likvidaci. Dalších 23 hřbitovů však má oplocení tak poničené, že se tomuto stavu velmi blíží – celkem tedy jde o téměř desetinu všech pohřebišť nesplňujících základní náboženské a vlastně i právní normy. Tyto případy se nacházejí především ve venkovských, spíše odlehklých lokalitách. V ostatních případech hřbitovní oplocení existuje, ať už původní, nebo častěji opravené, výjimečně i nově zbudované. Posledně uvedené případy zahrnují rovněž náhradu nebo významné doplnění původní hřbitovní zdi, ať už kamenné, kamenocihelné či cihelné, nějakým lacinějším materiálem, tedy betonovými tvárnici, laťovým dřevěným plotem, pletivem či živým plotem z keřů. Naopak ve zbývajících (19) případech židovských oddělení komunálních hřbitovů dnes byť jen symbolické rozhraničení postrádá 13 (68 %) z nich, přičemž původní náboženské vymezení již nemusí být ani uživateli uvědomované. Část plochy původního židovského hřbitova mohla být využita jako čestné pohřebiště válečných padlých, jako interkonfesionální obecní pohřebiště, rozptylová loučka a podobně.

Pokud jde o (dominantní) materiál oplocení, výrazně převažují různé typy zdí. Dřevěný plot se vyskytuje ve 4 případech, kovový v dalších čtyřech, drátěné

9. Zlín – moderní symbolické oplocení židovského oddělení komunálního hřbitova.
Foto autor, 2025.

10. Havlíčkův Brod – vstup na hřbitov skrze trojtraktovou budovu obřadní síně.
Foto autor, 2025.

11. Horní Cerekev (okr. Pelhřimov) – vstup na hřbitov skrze márnici. Foto autor, 2025.

12. Studený (okr. Benešov) – torzo průchozí márnice. Foto autor, 2025.

pletivo ve třech a keřový živý plot v jednom případě. Ze 306 ohraničených hřbitovů jde o necelá 4 procenta, přičemž i v jejich rámci převažuje nepůvodní, nebo i provizorní charakter daného typu oplocení. Kamenné a cihelné zdi, jakkoli nákladné, zjevně byly zcela převažující, a je-li to nutné kvůli jejich rozvalu, vrací se k nim i aktuální rekonstrukce. Výjimku přitom tvoří již uvedená židovská oddělení komunálních hřbitovů. S novým oplocením, v tomto případě symbolickým kovovým zábradlím, se mezi nimi setkáváme jenom v případě lesního hřbitova ve Zlíně.

Vstupní brány, branky a márnice

Oplocení, ať už jakékoli, bylo třeba prolomit vstupní bránou, respektive většinou alespoň dvěma branami. Jedna z nich tvořila hlavní vchod, leckdy i vjezd pro pohřební vůz, a byla situována na hlavní přístupové cestě. V případě existence dalších okolních cest, nebo jiných místních podmínek, mohly mít zejména větší hřbitovy i další, obvykle menší vstupní branky. Nebyly však nezbytné, na rozdíl od poměrně často se vyskytujících tzv. branek kohenských. Příslušníci (kněžského) rodu kohenu jsou vázáni pravidly rituální čistoty nevstupovat do blízkosti mrtvých těl, a tedy i na hřbitovy (Ganzfried 1927, IV.: 109–110); jejich hroby proto bývaly umístěny blízko hřbitovních zdí, aby se příbuzní alespoň takto mohli účastnit pohřebních obřadů, anebo k nim vedly právě zvláštní branky, formálně lokalizované mimo znečištěnou půdu pohřebiště. Od jejich zřizování začalo být upouštěno teprve na konci 19. století. Tehdy se naopak začaly objevovat honosné hlavní vstupní brány židovských hřbitovů, spolu s obřadními síněmi sloužící také jako výraz symbolické emancipace této náboženské menšiny.

Zvláštní, avšak dost častý typ vstupu na židovský hřbitov představovaly průchozí či průjezdní márnice. Na středověkých či raněnovověkých hřbitovech byly márnice výjimkou (Klenovský 2019: 374), třebaže halachické předpisy zapovídají přípravu zemřelého těla v domě smutku, jejich budování v duchu dobových hygienických předpisů požadovalo teprve osvícenství (Jaksch 1828, IV.: 96–97). Nákladnost však od nich odrazovala, stejně jako halachické nařízení o pohřbu do 24 hodin, takže i vyobrazení z pražského spolku chevra kadiša svědčí o přípravě těla v domě smutku (Nosek – Damohorská 2010: 139). Márnice se proto staly normou teprve v průběhu „dlouhého“ 19. století, přičemž zároveň mohly sloužit jako vozovny pro pohřební vůz, víceúčelové budovy s bytem hrobníka, a nejčastěji právě jako vstupní brány hřbitova (Klenovský 2019: 374–376). Praktickým důvodem mohla být i zaplněnost některých pohřebišť. Vstupní prostor

13. Žatec (okr. Louny) – vstupní brána v komplexu hřbitovních budov. Foto autor, 2025.

14. Praha-Libeň – nový židovský hřbitov. Příklad komerčního využití komplexu vstupních budov židovského hřbitova. Foto autor, 2024.

15. Brtnice (okr. Jihlava) – nový židovský hřbitov. Torzo průchozí obřadní síně dnes slouží jako vstupní brána. Foto autor, 2025.

16. Dolní Kounice (okr. Brno-venkov) – původní vstup na hřbitov vedl skrze polozahloubenou průchozí márnici. Foto autor, 2025.

byl totiž ještě relativně volný a umožňoval vybudování márnice. Některé z nich využívaly i třítraktové dispozice, kombinující všechny uvedené funkce (ústřední, někdy i zvýšená průchozí obřadní síň, po jejíchž stranách byla umístěna vlastní márnice, sloužící k přípravě zemřelého těla, a byt hrobníka).

Z původních vstupních bran a branek na židovské hřbitovy se zachovala jen část, honosné brány byly v průběhu 20. století často poničeny a následně zbořeny (např. Jihlava, Kolín – nový hřbitov), kohenské branky zazděny. Došlo i k zásadním změnám orientace hřbitovů a vytvoření nových vchodů (Brumov, Dolní Kounice, Praha-Libeň – nový hřbitov aj.). Současný stav samostatných židovských hřbitovů je takový, že většinu z nich otvírá brána v kamenné zdi (175 případů, 57 %). Může jít o dvoukřídlovou kovanou či dřevěnou bránu v původním portálu, nebo alespoň zasazenou do svislých zděných sloupů, torzo podobného vstupu, nebo v nejjednodušším případě jednokřídlovou branku či alespoň vyžděný vstupní otvor ve zdi. Další čtvrtinu případů (82 případů, 27 %) představují průchozí či průjezdní márnice (obřadní síň) či jejich torza; je to méně než polovina dochovaných (torz) márníc na židovských hřbitovech. V 16 případech (5 %) vstup zajišťuje alespoň plotová branka, zatímco dalších 34 nelze určit. Buď v těchto případech oplocení, a tudíž i vstupní brána nikdy neexistovaly, nebo po nich nezůstala nejmenší památka.

Ne všechny vstupní brány a branky jsou zamykatelné, případně je tato možnost využívána. Plných 272 (76 %) zachovalých židovských pohřebišť je volně přístupných buď bez jakýchkoli překážek, nebo v rámci otvíracích hodin pro veřejnost (v deseti případech je tato přístupnost reálně omezena neprostupným terénem nebo neexistencí přístupové cesty). Na dvou hřbitovech se vybírá vstupné, na jednom vstupné dobrovolné. S výjimkou historicky cenných a turisticky atraktivních hřbitovů městských, což samozřejmě jsou i poslední uvedené případy, se jedná o většinu pohřebišť venkovských, chráněných nanejvýš upozorněním na jejich kulturní a památkový význam, ojediněle doplněným elektronickými záznamovými prostředky. Dalších 51 (14 %) hřbitovů, tentokrát především městských, je sice veřejně přístupných, je však třeba vyžádat si průvodce, nebo častěji zapůjčení klíče od funkční brány. Zcela nepřístupných je jenom desetina (36) zachovaných českých, moravských a slezských židovských hřbitovů; důvodem je v některých případech nezájem jejich majitelů, jindy nezbytnost průchodu přes pozemek jiného vlastníka, ale někdy také velmi špatný a pro návštěvníky potenciálně nebezpečný technický stav.

17. Kynšperk nad Ohří (okr. Sokolov) – soudobé provedení vstupní brány židovského hřbitova. Foto autor, 2024.

18. Hroznětín (okr. Karlovy Vary) – soudobá úprava vstupní brány. Foto autor, 2024.

19. Košetice (okr. Pelhřimov) – skromnější hřbitovy mají alespoň branku. Foto autor, 2025.

20. Rabštejn nad Střelou (okr. Plzeň-sever) – zadržný vstupní portál hřbitova z důvodu navýšení nivelety pohřebiště kvůli pohřbívání ve vrstvách. Foto autor, 2025.

Závěrem

Dochované židovské hřbitovy tvoří významnou část materiálního kulturního dědictví, formálně památkově chráněné jsou zhruba tři čtvrtiny z nich (Klenovský 2018: 36). Proto po dekádách systematické i „nahodilé“ devastace dochází nejpozději od devadesátých let minulého století k jejich postupné renovaci, spočívající ve vymýcení náletové vegetace a úpravách hřbitovní zeleně, v očištění, opravách a vztyčení pokácených a poškozených stél či dalších náhrobků, v opravách dochovaných hřbitovních budov nebo konzervaci jejich pozůstatků a v neposlední řadě v opravách nebo nové výstavbě porušeného ohrazení. Tři čtvrtiny existujících židovských hřbitovů tak můžeme označit za udržované a další necelou pětinu za udržované částečně: s povalenými náhrobky, nesanovanou rozvalenou ohradní zdí, přinejmenším několik let neudržovaným porostem, náhrobky zcela pokrytými břečťanem a podobně (Nešpor 2026b). Jenom 26 (8 %) pohřebišť je v ještě horším stavu, prakticky nebo úplně neudržovaných, přičemž většinou jde o hřbitovy veřejně nepřístupné.

Nezbytná údržba a opravy židovských hřbitovů přitom – s výjimkou židovských oddělení komunálních hřbitovů – vedle pietní úpravy náhrobků v naprosté většině případů zahrnuje i péči o hřbitovní zdi a vstupní brány či márnice. Přestože jde o velice nákladnou záležitost, je to pochopitelné jak z důvodů praktických, tak estetických, a v případech, kdy oprava není aktuálně možná, dochází někdy alespoň k jejich funkční náhradě v podobě (provizorního) oplocení jiného typu. Prakticky jsou tak naplňována halachická nařízení o prostorovém vymezení židovských hřbitovů, jejich výlučnosti a nedotknutelnosti, i když patrně ne všichni pečovatelé o tyto památky si jsou zejména prvního (ale někdy i druhého) pravidla vědomi. Zdaleka ne všechny obnovy a rekonstrukce židovských památek totiž probíhají v režii, či alespoň pod dozorem školených judaistů. Je-li však výsledek z náboženského hlediska přijatelný, lze přesto i tyto případy hodnotit pozitivně, protože ukazují zájem širší, nábožensky a etnicky nezaujaté veřejnosti o kulturní dědictví této významné menšiny, jejíž příslušníci a potomci již naneštěstí nemají dostatek sil, aby o tyto památky pečovali sami.

Zdeněk R. Nešpor je historik a sociolog, řádný člen Učené společnosti ČR. Vede katedru historie na Fakultě humanitních studií UK a oddělení ekonomických a náboženských studií na Sociologickém ústavu AV ČR. Po dokončení „religiózní geografie“ nekatolických křesťanských církví v českých zemích / České republice se pustil do mapování sakrálních památek židovských, vedle toho se věnuje dalším tématům z kulturních a náboženských dějin. Kontakt: zdenek.nespor@soc.cas.cz

Prameny a literatura

- Ganzfried, Solomon. 1927. *Code of Jewish Law. A Compilation of Jewish Laws and Customs I.–IV.* New York: Hebrew Publishing Company.
- Jaksch, Peter Karl. 1828. *Gesetzlexikon im Geistlichen, Religions- und Toleranzfache ... für das Königreich Böhmen von 1601 bis Ende 1800 I.–VI.* Prag.
- Klenovský, Jaroslav. 2018. *Encyklopedie židovských památek Moravy a Slezska.* Praha: Grada.
- Klenovský, Jaroslav. 2019. „Budovy na židovských hřbitovech v českých zemích.“ Pp. 373–384 in *Epigraphica & sepulcralia 8.* Praha: Artefactum.
- Kotrlý, Tomáš. 2016. „Hřbitovy.“ Pp. 669–680 in Karel Schelle – Jaromír Tauchen (eds.): *Encyklopedie českých právních dějin II.* Plzeň: A. Čeněk.
- Nešpor, Zdeněk R. 2026a. „Židovské hřbitovy v českých zemích: vznik – lokalizace – trvání.“ *Český časopis historický* 124, 2026 (v tisku).
- Nešpor, Zdeněk R. 2026b. „Osudy českých, moravských a slezských židovských hřbitovů ve 20. století.“ *Český lid* 113, 2026 (v recenzním řízení).
- Nosek, Bedřich – Damohorská, Pavla. 2010. *Židovské tradice a zvyky.* Praha: Karolinum.
- Soukupová, Blanka. 2019. „Židovské hřbitovy v českých zemích po druhé světové válce. K vytěšňování židovské paměti po šoa (se zvláštním zřetelem k období 1945–1956).“ Pp. 385–404 in *Epigraphica & sepulcralia 8.* Praha: Artefactum.
- Vladařová, Petra – Vladař, Jan. 2012. „Basic Steps of Jewish Cemeteries Documentation.“ Pp. 339–359 in *Šalom. Pocta Bedřichu Noskovi k sedmdesátým narozeninám.* Chomutov: L. Marek.

**Marianna Napolitano –
Federico Ruozi (eds.):
*Religious and Identity-based
Roots of the War in Ukraine.***

Routledge, London – New York
2026, 220 s.

Rok po ruské invazi na Ukrajinu, v březnu 2023, se v Boloni konal seminář převážně italských sociálních vědců, zkoumající příčiny neočekávané brutální agrese; jeho hvězdou byl dvojnásobný italský ministerský předseda a někdejší prezident Evropské komise Romano Prodi. Materiály ze semináře sice vyšly ještě téhož roku v časopise *Christianesimo nella storia* (44, 2023, 1: tematické číslo *Orthodoxy and Autocephaly in Ukraine*), staly se však rovněž základem výzkumného projektu UNESCO, zaměřeného na náboženské a další identitární kořeny války na Ukrajině. Výsledky tohoto projektu – a „updatovaný“ Prodiho text – spatřily světlo světa o dva a půl roku později, před Vánoci 2025 (ačkoli kniha je datována až následujícím rokem). Je mi líto, musím-li konstatovat, že výsledek neodpovídá vynaložené snaze a prostředkům, ačkoli téma by si podrobné rozpracování rozhodně zasloužilo.

Kniha je určena západním čtenářům, jejichž znalosti pravoslavného křesťanství jsou obvykle víc než sporé, proto je určité rozumné zařazení úvodní kapitoly podávající obecné dějiny a základní charakteristiky východoevropské religiozity (autor Marcello Garzaniti), stejně jako další kapitoly věnované recentní literatuře (spolueditorka celého díla Marianna Napolitano). Horší už je, že řada témat z obou kapitol je v následujících textech jen jinými slovy opakována, jako by jejich autoři neměli podstatnější

vlastní sdělení. Kniha je přitom rozdělena do tří dalších částí, jež mají pokrývat ruské a ukrajinské identitotvorné narativy před započítím války, v jejím průběhu a ve veřejném mínění, aby ji zakončily obecnější texty italského diplomata Umberta Vattaniho a již zmíněného Prodiho.

Ruská invaze na Ukrajinu má přirozeně svoji prehistorii, a to i v případě náboženských kořenů a legitimizací. Rozbor vztahu ruské státní moci a moskevského patriarchátu, nakrátko obnoveného během únorové revoluce (tuto epizodu ukončila konfinace a následně úmrtí patriarchy Tichona v dubnu 1925) a definitivně ze Stalinovy vůle v září 1943, z pera Adriana Rocucciho je proto žádoucí. Autor ukazuje, jak silně během 20. století i dnes působí myšlenka Moskvy jako „třetího Říma“, jak se komunistům nepodařilo nahradit pravoslavné zázemí ruské vládnoucí ideologie a jak naopak komunismus do ní byl integrován, zatímco ortodoxie se od devadesátých let znovuchopila své fundamentální role. Pro znalce ruských reálií nejde o nic nečekaného, snad by jen stálo za to hlouběji zkoumat identitotvornou funkci ruské pravoslavné církve v situaci poměrně nízké náboženské participace obyvatelstva (dosud nepřekonaným příspěvkem je kniha Iriny Stähle: *Russian Church in the Digital Era* [London – New York 2022], recenzovaná v *Religio* 32, 2024, 2: 391–394). Neméně důležité by však bylo ukázat, že (a proč) na Ukrajině šel vývoj zcela jiným směrem. Taková kapitola v knize naneštěstí chybí, je jen nedostatečně suplovaná informacemi o ukrajinských pravoslavných církvích v páté kapitole. Zde místo toho najdeme text Marca Puleriho, odkazující na Kasianovu tezi o „dvou nekompatibilních historických narativěch“: „Putinově

snaze obnovit ruské impérium (jehož byla Ukrajina konstitutivní součástí) ... a ukrajinském nacionalismu postaveném na suverénním ukrajinském státě a Ukrajincích jako specifickém národě“ (s. 65; původně G. Kasianov ve *Foreign Affairs*, květen 2022). Jistě, rusko-ukrajinskou válku je třeba chápat jako „kulturní válku“, se závažnými identitárními důsledky na obou stranách – ale to netřeba dokazovat, kvůli tomu čtenář sáhl po celé této knize!

Tři kapitoly druhé části díla měly být věnované identitárním narativům během (prvních dvou až tří let) války. Ve skutečnosti první z nich (z pera Mary Moriniové) zkoumá zdroje „putinismu“ a ruské zahraniční politiky od devadesátých let minulého století (autorka přitom dochází k relevantnímu závěru, že reakce na rozšiřování NATO na východ nebyla jejich jediným motivem), a ke starším zdrojům se vrací i obě další. Spolueditorka Napolitano znovu zdůrazňuje roli pravoslavné církve v současné ruské národní identitě, jejíž druhý pilíř spatřuje v armádě a historické paměti/naraci o Velké vlastenecké válce, k nimž teprve později přistoupila rétorická obrana (náboženských) hodnot proti dekadentnímu Západu. Byla by to dobrá analýza, kdyby čtenář řadu témat neznal z předchozích textů – a kdyby v knize našel pendant věnovaný formování národní identity ukrajinské a místu pravoslavné religiozity v něm. Tentokrát nechybí zcela, protože následuje již zmiňovaná pátá kapitola o „neúspěchu ekumenismu“ (autor Adalberto Mainardi). Širší perspektiva dovoluje tvrdit, že válka na Ukrajině a masivní angažovanost Ruské pravoslavné církve v její podpoře zásadně mění celosvětové ekumenické vztahy – to je jistě pravda, ne všichni ale budou souhlasit s dalším

závěrem, že bez jejich „konciliárního charakteru ... bude křesťanství nakonec redukováno na občanské náboženství [*civil religion*], závislé na geopolitických zájmech“ (s. 143). Z kapitoly se však čtenář přeci jen dozví, jak se od devadesátých let vyvíjela církevní scéna Ukrajiny (Ukrajinská pravoslavná církev Moskevského a Kyjevského patriarchátu, Ukrajinská autokefální pravoslavná církev, Pravoslavná církev Ukrajiny), jaké to mělo konsekvence pro celosvětové pravoslaví (rivalita mezi Konstantinopolským/Ekumenickým a Moskevským patriarchátem) i mezináboženské vztahy na samotné Ukrajině (kde vedle pravoslavných církví významně působí také církve řeckokatolická, některé evangelikální církve, judaismus a islám). Škoda jen, že těchto – naneštěstí zdaleka nikoli obecně známých – informací není víc a nejdou do větší hloubky!

Jestliže některé z přechozích kapitol opakují známé věci a jiné cílí mimo rámec knihy, dva texty její třetí části jsou výrazem editorské bezradnosti. Ačkoli jednotlivě vůbec nejde o špatné studie. V první z nich Irina Marchesini analyzuje umělecká díla Ukrajince Ilji Kabakova a Rusa Matveje Šapira/Kaifa, což je téma přeci jen hodně vzdálené konkrétním ideologiím a událostem, zatímco ve druhé Mirco Carrattieri a Federico Ruozzi sumarizují – místy doslova výtčově – dějiny „ruských“ pomníků na Ukrajině a jejich likvidaci v posledních letech. Jistě to souvisí se „zápasem o veřejné dějiny“, jak zní podtitul této části knihy, nemohu se však ubránit dojmu, že „vražda z bezradnosti“ by bylo přesnější. Zatímco množství dalších témat a perspektiv by si oprávněně žádalo prostor (příkladem za všechny budiž vzájemně kontroverzní vývoj ruské a ukrajinské

pravoslavné liturgie, který analyzovala Naděžda Kizenko: „Post-Soviet Orthodox Liturgies in Ukraine at War,“ *Liturgy* 39, 2024, 2: 37–44; s napětím lze proto očekávat její ohlášenou knihu *Religion and Revolution in the Russian Empire and the Soviet Union*, spolueditovanou F. Silanovou, S. Kenworthy a A. Agadžanjanem). Editoři recenzovaného sborníku místo toho dali poslední slova dvěma politikům, Vattanimu a Prodimu, nezávazně meditujiícím nad změnami „světového řádu“, nebo alespoň ekonomických a politických vztahů uvnitř Evropské unie. Časy Francise Fukuyamy a Samuela P. Huntingtona jsou však nenávratně pryč a úvahy podobného ražení patří spíše do komentářové rubriky novin – vychází-li ještě něco takového –, než do závěru akademické publikace.

Anglicky psaná kniha jedenácti italských (nebo v Itálii působících) autorů je zklamáním, protože nepřináší mnoho nového, a to, co přináší, nedokáže dostatečně vzájemně propojit, kontextualizovat a povznést na vyšší analytickou úroveň. Snad je to tím, že jde právě o dílo jediného, nadto poměrně vzdáleného jazykového a kulturního okruhu, snad i tím, že zhruba polovinu autorů tvořili (nedávni) postdoktorandi, kteří si takto stanovili příliš ambiciózní cíl. Ale možná je to spíše vina současných akademických a publikačních politik. Vědci, a zejména začínající vědci, musí publikovat v angličtině, ačkoli nemají vlastní co (zatímco promyšlená úvodní kniha v italštině by nepochybně dokázala oslovit širší publikum), přičemž každý z nich se zaměřuje na své partikulární téma (jednotlivé kapitoly mají vlastní DOI a jsou „samozřejmě“ k dispozici i separátně), aniž by kolektivní dílo tvořilo skutečný celek. Grantovým publikacím

a vědeckému výkaznictví je tak učiněno zadosť, jenom poznání aktuálně nesmírně závažného tématu se příliš neposunulo – ale snad ani to nevadí, protože je a stále bude o čem dál bádát.

Zdeněk R. Nešpor

zdenek.nespor@fhs.cuni.cz

<https://doi.org/10.14712/12128112.5262>
CC BY 4.0

Olga Nešporová – Jiří Woitsch (eds.): *Dědictví v Sudetech*.

Centrum pro studium demokracie a kultury (CDK), Brno 2025, 285 s.

Recenzovaná kolektivní monografie představuje dosud nejučenější pokus aplikovat koncept kritického studia dědictví na české pohraničí. Publikace tematizuje Sudety nikoli jako „vykořeněný“ prostor s přerušenu pamětí, ale jako dynamické pole, v němž se dědictví neustále vytváří, vyjednává a přepisuje. Výsledkem je metodologicky i teoreticky ukotvená, a současně empiricky podložená kniha, která výrazně posouvá domácí diskusi o kulturním dědictví i o povaze sudetského prostoru. Jedním z hlavních cílů knihy je přitom snaha aplikovat koncept kritického studia dědictví (dále KSD) na specifický region Sudet, dosud interpretovaný spíše prizmatem přerušené kontinuity, vysídlení a socialistické modernity (např. Matěj Spurný: „Migration and Cleansing Building a New Society in the Czech Borderlands after 1945,“ in S.-L. Hofmann – S. Kott – P. Romijn – O. Wiewiorka, eds., *Seeking Peace in the Wake of War*,

Amsterdam UP 2015, s. 163–182; Eagle Glassheim: „Unsettled Landscapes: Czech and German Conceptions of Social and Ecological Decline in the Postwar Czechoslovak Borderlands,“ *Journal of Contemporary History* 50, 2015, 2: 318–336). Autoři se snaží tento dichotomický obraz „německých“ Sudet a „českého“ pohraničí překročit a ukázat, že i zde dochází k intenzivním procesům tvorby a reinterpretace dědictví. Politika dědictví se zde interpretuje jako forma moci, která je do krajiny „vpisována“ prostřednictvím památkové ochrany, obnovy objektů i symbolických gest.

Úvodní kapitola systematicky představuje KSD, jež chápe dědictví jako proces selekce, interpretace a rekonstrukce minulosti z perspektivy konkrétních sociálních aktérů. Autoři zdůrazňují napětí mezi dvěma základními póly kulturního dědictví: 1. „shora“ *konstruovaným autoritativním diskurzem o dědictví* (institucionalizovaný, normativní, často spojený se státem, církví či odbornými institucemi) a 2. „zdola“ *formovaným, dialogickým a procesuálním dědictvím*, vycházejícím z každodenní zkušenosti, lokální paměti a iniciativ jedinců i občanských spolků. Z uvedeného přehledu teoretických východisek kritického dědictví, v mnohém připomínajících úvahy Pierra Nory o problematičtém vztahu mezi generalizovanou „oficiální“ historií a procesuální „žitou“ pamětí, se autoři příklánějí zejména ke konceptu dialogického dědictví Rodneyho Harrisona, pro něž hledají příklady ve specifickém středoevropském prostoru. Editoři upozorňují, že středoevropská tradice národopisu a folklorismu vytvářela zdání „neelitářského“ přístupu k dědictví, avšak v praxi byla pevně svázána s národní ideologií a historizující památkovou péčí

19. a 20. století. Autoritativní diskurz tak v českém prostředí nepůsobil jako zjevná dominance, ale jako samozřejmý rámeček.

Předkládané studie se kriticky vymezují vůči přetrvávajícímu „uplakanému diskurzu“ o vykořeněné krajině Sudet s přerušovanou pamětí (Jiří Woitsch: „Etnologie studené války v České republice. Témata, přístupy, metody,“ *Národopisný věstník* 33/75, 2016, 2: 5–30). Tento diskurz nejen reprodukuje obraz Sudet jako traumatu, ale zároveň zakrývá současné formy lokální angažovanosti a hledání nových způsobů vztahování se k minulosti. Otázku kritického zhodnocení vývoje a aktuálnosti pojmu Sudety přenechávají autoři – etnologové historikům a sociologům a přejímají dosavadní vymezení Sudet v rovině politikogeografické (provincie Sudetenland, říšská župa Sudety, poválečné české pohraničí), symbolické a identitotvorné. Takto vymezené Sudety nejsou chápány pouze jako historický administrativní útvar, ale jako mocenskorétorický koncept, jenž formoval – a stále formuje – představy o centru a periferii, o „domově“ a „cizotě“.

Následuje pět kapitol věnovaných jednotlivým případovým studiím. Etnolog Jaroslav Otčenášek se ve svém textu zabývá analýzou německých folklorních textů 19. a první poloviny 20. století a jejich recepci v československém prostředí po roce 1945. Studie na základě antologie pohádek a pověstí z let 1945–89 ukazuje, jak byly (sudeto)německé realie během socialismu ideologicky upravovány, zamlčovány nebo převypravovány. Před rokem 1968 převládala spíše záměrná ignorace německé kultury; v sedmdesátých a první polovině osmdesátých let docházelo ke zdůrazňování staroslovanských kořenů a českých „lidových“ dějin v jednotlivých příbězích,

zatímco německé období (zvláště po roce 1648) bylo marginalizováno. Některé texty byly „bohemizovány“, jména a místopisné názvy počešťovány a německé motivy reinterpretovány. Až ve druhé polovině osmdesátých let se objevily otevřenější práce s německojazyčnými prameny, stále však v „ideologicky přijatelném“ rámci. Tato kapitola přesvědčivě demonstruje, že dědictví není pouze otázkou fyzických objektů, ale také textů, narativů a jejich redakčního zpracování. Ukazuje rovněž, jak silně může být autoritativní diskurz o kulturním dědictví spjat s politickou ideologií.

Následující dvě kapitoly Markéty Holubové a Olgy Nešporové jsou věnovány obnově sakrálních objektů v sekularizovaném pohraničí. Prostřednictvím etnografického výzkumu, orálněhistorických rozhovorů i analýzy pamětních knih autorky sledovaly, jak se u současných obyvatel redefinoval vztah k evangelickým a katolickým kostelům, poutním místům či hřbitovům. V některých případech dominuje iniciativa „shora“ (např. větší angažovanost církve či obce), jinde převažují aktivity místních spolků, chalupářů nebo potomků vysídlených Němců. Dědictví tak vzniká jako síť vztahů mezi lidskými i nelidskými aktéry – objekty, paměti, emocemi a událostmi. Poutní areál či hřbitov je interpretován jako místo kulturní paměti, „cesta s kořeny“ v éře hledání nových forem zbožnosti (Jiří Šamšula, „Doslov“, in E. Frouz – J. Hamariová, *Dialogy na pomezí*, EMAN, Praha 2025, s. 81–86), kde se setkává minulost s přítomností prostřednictvím péče, obnovy či symbolického navazování na předky. Jejich prostorová i obsahová analýza názorně demonstrují procesualitu dědictví: nejde o „návrat“ k autentickému stavu,

ale o novou kontextualizaci objektů v současném sociálním rámci.

V případech umísťování a obnovování pomníků se vyjevuje napětí mezi autoritativní snahou obnovit „původní“ historickou podobu a iniciativami zdola, které usilují o změnu či doplnění významu pomníku. Pomník se stává místem vyjednávání a reparace obrazu českých Němců i o interpretaci regionální minulosti. Autorka zde důsledně aplikuje základní tezi dialogického dědictví: význam památek nevzniká jednorázově, ale v průběhu interakcí mezi aktéry. Dědictví je prezentováno jako otevřený proces, nikoli jako stabilní kategorie. Modelový příklad dialogického způsobu nahlížení na kulturní dědictví popisuje také kapitola Pavla Horáka a Filipa Herze o vyjednávání mezi jedinci, občanskými sdruženími a administrativně-politickými subjekty v záležitosti obnovy pramenů na Jesenicku. Obraz vykořeněné krajiny Sudet zde působí jako marketingová značka, se kterou se do určité míry identifikují všichni aktéři kulturního procesu obnovy. Text také ilustruje nejednoznačnost dělicí linie mezi hmotným a nehmotným dědictvím, mezi „aktéry“ a neaktéry“.

Závěrečná případová studie Karla Altmana se zaměřuje na vysídlenou krajinu Českosaského Švýcarska, která byla po roce 1945 vnímána jako téměř „panenská“ příroda. Autor zde rozlišuje mezi ochranným autoritativním diskursem, jenž chápe přírodní dědictví jako objekt odborné ochrany, a alternativním přístupem tramského hnutí, které krajinu interpretuje jako prostor vnitřní emigrace a svobodného pohybu. Zejména v kontextu rozsáhlého požáru celé oblasti v létě roku 2022 se ukazuje, jak rozdílné jsou představy o tom, co má být chráněno, jak a proč.

Všechny studie tedy přesahují dosavadní rámec chápání kulturního dědictví Sudet v českém diskurzu (srov. D. León – M. Kubalíková, eds., *Znovuobjevené poklady Sudet / Wiederentdeckte Schätze im Sudetenland*, Centrum pro komunitní práci západní Čechy, Plzeň 2018) a nastolují hlubší otázky vztahu mezi přírodou, pamětí, kulturní aropriací a identitou. Důsledná aplikace KSD na české prostředí přesvědčivě vyvrací stereotypní obraz Sudet jako prostoru bez kontinuity. Sudety se zde stávají „laboratoří“, v níž lze sledovat proměny vztahu k minulosti, roli občanského sektoru a význam lokálních iniciativ. Určitou slabinou může být tematická roztržitost jednotlivých kapitol a místy opakované teoretické argumenty. Celek však drží pohromadě díky sdílenému konceptuálnímu rámci a systematickému etnografickému terénnímu výzkumu.

Dědictví v Sudetech tudíž představuje významný příspěvek k debatě o politice paměti, identitě a vztahu mezi materiálním i nemateriálním kulturním dědictvím ve střední Evropě. Ukazuje se, že oblast Sudet nelze redukovat na periferii či traumatizovaný prostor, ale že jde o dynamické prostředí, kde se minulost neustále znovu vyjednává. Kniha bude přínosná nejen pro kulturní a sociální antropology, historiky, památkáře a badatele zabývající se pamětí a identitou, ale i pro současné a nově přichozí obyvatele pohraničních regionů, hledající krásu a inspiraci v „rozervanosti“ tamější specifické krajiny.

Tomáš Korbelt

tomas.korbelt@fhs.cuni.cz

<https://doi.org/10.14712/12128112.5263>
CC BY 4.0

Zuzana Jurková: *Pražské hudební světy 2. Hudba a kolektivní vzpomínání v dnešní Praze.*

Karolinum, Praha 2025, 246 s.

Publikací se shodným názvem navazuje etnomuzikoložka Zuzana Jurková na předchozí monografii (2013, anglicky 2014). Zatímco tehdy se jednalo o práci se spoluautorským podílem studentů, tentokrát má publikace jedinou autorku. Jak připomíná v úvodu knihy, s různými podobami vzpomínání a reminiscencemi objektů i praktik z nedávné či vzdálenější minulosti se lze setkat v každodenní neformální konverzaci, odborném diskursu při debatách odborníků, v rámci muzeálních projektů, ale i při běžných návštěvách obchodů: ať už se jedná o „retromanie“ v módě či stravování. Volba, na co budou lidé vzpomínat, v jakých momentech a kontextech a jakým způsobem, nikdy není dílem náhody a vždy se odvíjí od hodnot a preferencí aktérů v současnosti. Právě současnost totiž určuje kolektivní rámce porozumění vzpomínaným fenoménům, které v konkrétních hudebních světech rezonují daným způsobem.

V souladu s hudebněantropologickou perspektivou Jurková chápe aktivity v rámci různých hudebních „světů“ – ať už jde o koncerty v obvyklém slova smyslu, neformální a otevřená setkání, anebo naopak vymezenému okruhu určené neveřejné události – jakožto prostředek komunikace, mající moc předávat významná symbolická sdělení. Aktivní i posluchačská účast na společném muzicirování současně jedincům poskytuje vzájemné propojení a potvrzuje jejich vzájemnost v sociální,

kognitivní, zejména však v emocionální rovině. Konkrétní konfigurace *sound – setting – significance*, tedy specifického zvuku, místa a významu, formuje dané „kolektivity spojené s hudbou“ (s. 15), tedy příslušné hudební světy.

Prostřednictvím etnografických momentek z hudebních událostí, charakteristických pro daný hudební svět, zavádí text čtenáře na rozličná místa a detailně jim přibližuje průběh různorodých performancí, jejichž dějišti jsou staroměstská restaurace, několik pražských divadel, kulturních center, klubů a dalších míst ve veřejném prostoru. Na vybraných případech Jurková představuje nejvýraznější podoby hudebního vzpomínání, s kterými se lze setkat v současné Praze. V jediné publikaci přirozeně nelze postihnout všechny jevy zařaditelné do okruhu „hudebního vzpomínání“, Jurková nicméně vychází z dlouhodobého sledování terénu, tedy dat sbíraných v rámci etnografického zkoumání hudebních událostí v Praze po dobu prvních dvou dekád 21. století. Monografie tak představuje nejvýraznější projevy vzpomínání, které určuje význam hudebních událostí z několika zkoumaných okruhů, s nimiž bylo možné se setkat v uplynulém i v tomto desetiletí v dnešní Praze – ale nejen v ní. V závěrečné kapitole totiž dané vzpomínání přesahuje z (ještě meziválečné a válečné) Prahy až do současného Izraele.

Lze konstatovat, že druhý díl *Pražských hudebních světů* postihuje hudební vzpomínání na fenomény patřící do dlouhého dvacátého století. V knize popisované a analyzované jevy je možné zařadit v podstatě do tří okruhů nestejného rozsahu. Námětem jediné kapitoly prvního okruhu jsou tak zvané staropražské písničky, na jejichž

případě Jurková ukazuje osu hudebního odkazování k minulosti, v níž se již rozostřují hranice mezi vzpomínkou a mýtem. Nejen referencemi k prvorepublikovému období i dřívějším dobám, ale zejména svojí všednodenností a participativním charakterem vykazují staropražské písničky atributy komunikativní paměti a spadají tak do oblasti „plynoucí proluky“ (Vansina, Assmann; s. 38–39). Jurková zde srovnává repertoár vlastního strýce s pozdějšími edicemi a zejména interpretacemi skupin Šlapeto a Rezavý kruh, patřícími již do současnosti. V případě tak zvaných staropražských písniček ukazuje základní rysy obrazu „rozmlženého meziválečného období“ a na daném materiálu dokládá již známý poznatek, že vzpomínky bývají i značně modifikovanou formou reality v minulosti. Není opomenuta skutečnost, že repertoár dané doby – tedy množství variant českých lidových písní, jak je v Praze zaznamenal učitel a sběratel František Homolka – přesahoval repertoárový korpus současných interpretů staropražských písniček, anebo se s ním mohl zcela míjet.

Druhý okruh mapuje proces současného ustanovování nových národních hrdinů (či spíše nehrdinů) z osobností působících za komunistického režimu a současně tímto režimem perzekuovaných. Ne náhodou se tak předmětem analýzy stávají hudební díla skladatelů Aloise Březiny a Miloše Orsona Štědrně, v nichž figurují Václav Havel, Milada Horáková anebo umučený kněz Josef Toufar. Jurková zde navazuje na první etapu zkoumání pražských hudebních světů a vrací se k českému hudebnímu undergroundu a jeho současným reminiscencím. Opět se pozornost upírá na novodobé působení

Plastic People of the Universe, tentokrát Jurková odkazuje na sedmý díl televizního seriálu *České století (Je to jen rock'n'roll)*, knihu *Magor a jeho doba* (2017) a srovnává píseň *Samson* z cyklu *Co znamená véstí koně* v provedení na nahrávce z roku 1987 s nastudováním skladby v podání Plastic People spolu s Filharmonií Brno v roce 2014. Kapitulu uzavírá momentka z koncertu Vratislava Brabence a předpremiéry dokumentu *Život je Boží mlyn aneb poslední dny Plastic People* a rozhovor se zakladatelem Guerilla Records „Lábusem“ Drápačem. Poslední, stručnější, byť neméně podnětná kapitola tohoto okruhu se věnuje osobnosti Karla Kryla, zejména procesu jeho ikonizace po roce 1989 a po jeho smrti v roce 1994 a rozebírá divadelní hru *Země lhostejnost*, široce popularizovaný koncert *Kryl 70* a jeho interpretace současnými tvůrci od Anety Langerové po Daniela Landu. Nejpodstatnějším sdělením této kapitoly je právě doklad tvárnosti vzpomínání, bezpočtu interpretací a nesouladu imaginace s faktickou realitou vzpomínaného. Jinými slovy, pro čím širší publikum je reprezentace „Kryla pro všechny“ určena, tím méně odráží kolektivní paměť onoho publika (s. 103).

Nejrozsáhlejší okruh se odvíjí od hlavní specializace autorky, tedy etnomuzikologického, respektive hudebněantropologického výzkumu hudebních projevů menšin, k němuž se vztahují čtyři z osmi kapitol publikace. Jak Jurková dokládá, menšinové hudební vzpomínání se obrací k patrně nejbolestivějšímu aspektu dvacátého století, jímž byl nacisty iniciovaný pokus o totální vyhlazení Židů a Romů. Šestá kapitola se soustřeďuje na současné projevy vzpomínání na po desetiletí zapomínaný a vytěšňovaný romský holocaust. Jurková zde

vychází ze sledování hudebních událostí odkazujících k osudům Romů za druhé světové války v pražských divadlech (Ponec, Korunní), ale i na náměstí Míru, které se díky změně veřejného diskursu mohly odehrát až v posledních desetiletích, a to včetně koncertu Requiem za Osvětim, během něž hudba zněla z pódia pražského Rudolfiny, spjatého s vysokou kulturou majority. Pojednáním o festivalu Věčná naděje se pak téma romského holocaustu propojuje s následujícím textem. Obsáhla sedmá kapitola se věnuje specifickému tématu v rámci pojednávání o *šoa* – připomínání Terezína, odkazu terezínských hudebních skladatelů i řady dalších zde provozovaných hudebních aktivit. Okruh menšinového hudebního vzpomínání pak uzavírá osmá závěrečná kapitola o česko-izraelských hudebních světech, která sice sahá za obzor Prahy a České republiky, přesto ale čtenáři představuje propojení a plynulou návaznost nejen na předcházející hudební vzpomínání na Terezín. Vedle toho odhaluje aspekty přetrvávající kulturní vazby na Českou republiku u československých občanů, kteří přežili a později odešli do Izraele, i jejich potomků. Věnuje se propojeným hudebním světům tak zvaných dětí Terezína, kibucu Sarid i české školy v Izraeli.

V celé knize (ač to nemusí být na první pohled zřejmé, ale týká se to jak první kapitoly, věnované hedonistickému charakteru staropražských písniček, ne vždy odpovídajícímu marxisticko-leninské koncepci proletariátu, tak i posledních tří kapitol zaměřených na minoritní hudební vzpomínání) je patrný stěžejní rys pražského, respektive českého hudebního vzpomínání současnosti, jímž je vztahování se k minulému režimu, byť

z různých pozic. V hudebních událostech se vždy promítá záměr, potřeba nebo zájem distancovat se od doby před rokem 1989, který je současně spjat se snahou formulovat a ukotvit nový a oficiální narativ současnosti.

Podobně jako v prvním dílu, i nyní se – s ohledem na povahu materiálu – v textu v nestejném poměru střídají zhuštěné etnografické popisy, rozhovory s partnery výzkumu (autorka se tímto hlásí k *knowledge production* prostřednictvím dialogů), interpretativní pasáže, exkurzy do teoretického uvažování a poukazování na další zkoumání a relevantní koncepty. Jurková tak odkazuje na nedávno česky vydanou Levitinovu knihu *Možek a hudba*, často citovanou studii Ruskina a Rice věnovanou úlohám jedince v hudební kultuře, *schizophonic mimesis* Stevena Felda a další autory. Cennou a zajímavou součástí textu jsou úryvky z rozhovorů s autory hudby (skladatelé Aleš Březina a Miloš Orson Štědroň), interprety (Murry Sidlin, Irena Troupová) i dalšími osobnostmi – důležitými aktéry a aktérkami jednotlivých hudebních světů, zejm. iniciátory aktivit a zakladateli institucí nebo jiných subjektů (Vladimír „Lábus“ Drápal, David Tišer, Jiří Polák, Michaela Vidláková).

I tentokrát v Pražských hudebních světech Zuzana Jurková oslovuje nejen hudební vědce různých specializací, ale i mnohé další badatele, studenty a jiné zájemce o oblast *memory studies* v rámci sociokulturní antropologie, urbánních studií a dalších společenskovědních a humanitních disciplín. To se odráží v odkazování na mnohé dnes již proslulé teoretické koncepty předních badatelů – historiků, sociologů, psychologů a dalších – jako

jsou Aleida a Jan Assmannovi, Astrid Erll, Maurice Halbwachs nebo Paul Ricoeur. Z etnomuzikologů byli Jurkové oporou (nejen) Kay Kaufman Shelemayová, Thomas Turino, Adelaida Reyesová, Philip Bohlman nebo Adriana Helbigová.

Zita Skořepová

skorepova@eu.cas.cz

<https://doi.org/10.14712/12128112.5264>
CC BY 4.0

Jan Pezda: *Slunce, voda, vzduch. Zrod moderního turismu.*

Paseka, Praha 2025, 399 s.

Publikace, v níž se Jan Pezda snaží ilustrovat vznik „turisty“ v moderním slova smyslu, je jeho zatím nejrozsáhlejším dílem. Již v úvodu autor zdůrazňuje, že se v knize nechce primárně zabývat rozvojem dopravy, turistických klubů, hoteliérství a podobně, nýbrž jde mu hlavně o postavu turisty a jeho vnitřního světa. Okolnosti přerodu původních „cestovatelů“ v dnešní „turisty“ datuje přibližně k roku 1800, kdy průmyslová revoluce přinesla zásadní společenské změny a spolu s nimi i pojem volného času. V rámci časového ukotvení se tedy kniha zabývá především obdobím „dlouhého“ 19. století, s občasnými odbočkami do dob dřívějších nebo do století dvacátého. Prostorově už je zařazení knihy těžší. Souhrnně se dá říci, že se věnuje nejen turistům pocházejícím ze zemí, kde v dané době vládli rakuští Habsburkové, ale celkově turistům ze středoevropského prostoru.

Pezda nejprve krátce shrnuje historii a vývoj cestování od cestovatelsky odvážného starověku přes tmavý a ustrašený středověk až po novověk plný vzrůstajících se kavalírských cest, poutí romantických dobrodruhů a výprav spojených s osvícenskými idejemi a snahou po věděni. To se snaží ukázat na postoji lidí dané doby ke třem základním přírodním oblastem – lesům, horám a mořím – a na proměnách jejich vnímání.

Hlavní část knihy je věnována novodobému turismu a jeho zčasování. K tomu podle autora došlo v souvislosti s vývojem vnímání času kolem roku 1800. Z cestování se tak stal přesun nejen v rámci prostoru, ale i času. Autor rozlišuje dva chrotonoty cestování: turisté podle něj vyrážejí na cesty do minulosti, nebo do budoucnosti. Cesty do minulosti Pezda spojuje s vysokými a nehostinnými horami, romantickými, ale i děsivými zříceninami hradů či turisticky atraktivními lázněmi. Právě lázním je věnována nejdelší kapitola v části knihy pojednávající o cestách do minulosti. Autor hovoří nejen o lázních termálních a mořských, ale také o lázních „světlovzdušných“. Cesty do minulosti spojuje motiv určitého „vznešena“, tedy toho, čeho se lidé bojí, ale zároveň k tomu obdivně vzhlížejí. Protikladem k cestám do minulosti jsou cesty do budoucnosti. Ty jsou v knize zastoupeny kapitolami o novinkách v oblasti techniky, konkrétně dopravy (železnice, ale také podzemní dráhy, letectví a lodní doprava), a na téma rozvinutých evropských metropolí, mezi něž jsou v době 19. století řazena města Londýn, Paříž a Amsterdam. Za spojující prvek pak autor považuje „pokrok“.

Svůj výklad o jednotlivých cestovatelských tendencích a kategoriích autor

doplňuje reflexemi a deníkovými zápisky dobových turistů. Od populárních osobností (například politik Edmund Břetislav Kaizl, spisovatelé Max Brod a Franz Kafka nebo Božena Němcová), jejich příbuzných (mimo jiné manželka Františka Palackého Terezie Palacká nebo žena Gustava Frištenského Miroslava Frištenská) až k dnes již pozapomenutým postavám (kupříkladu úředník Karel Vladislav Zap nebo řemeslník Alois Beer). Rozmanitost v povolání, společenském postavení a finanční situaci těchto postav tak přináší na celou problematiku širší pohled. Jejich deníky pak zajímavým způsobem ilustrují ducha doby a vnímání samotného cestování, popisují poznávané krajiny nebo místa, tamní obyvatelstvo, dopravní prostředky a tak dále. Prostým faktům tak zápisky dodávají mnohem více autenticity.

Kromě cestovatelských reflexí je velkou přidanou hodnotou celé publikace i obsáhlá obrazová příloha, doplněná o dlouhé a velmi zajímavé komentáře. V rámci obrazové dokumentace nejde jen o fotografie nebo obrazy z cest, ale také o (nejen) satirické ilustrace z dobového tisku, pohlednice, reklamní prospekty a podobně.

Na druhou stranu, některá témata v publikaci se zdají být poměrně zjednodušená. Celá část o cestách do budoucnosti je podstatně kratší než část o cestách do minulosti. Konkrétně kapitola o dopravě by si zasloužila rozšíření informací například o lodní dopravě, která je zde upozaděna, a kapitola věnovaná velkoměstům by mohla být doplněna o podrobnější popis infrastruktury jednotlivých měst. Naopak kapitola o lázeňství se v porovnání s ostatními jeví až příliš obsáhlá, což může odsouvat jiné, kratší kapitoly do pozadí.

I přes určité výhrady však lze konstatovat, že kniha *Slunce, voda, vzduch* je informačně přínosná, čtivá a přináší čtenáři ucelenější pohled na způsob myšlení stře-doevropských cestovatelů 19. století.

Eliška Jehličková
88201635@cuni.cz

<https://doi.org/10.14712/12128112.5265>
CC BY 4.0

Jan Keller: *Služby a služebníci. Pohled kulturně-historický.*

Karolinum, Praha 2025, 218 s.

Recenzovaná publikace představuje rozsáhle koncipovanou analýzu fenoménu služeb a služebnictva v evropských dějinách i v současnosti. Autor se zde navrácí k tematickým okruhům, které dlouhodobě tvoří osu jeho odborného zájmu: sociální struktura, formy nerovnosti a proměny moderních společností.

Kniha není založena na konkrétním empirickém materiálu, ale spíše na teoretických debatách a přístupech a nabízí zajímavou syntézu, která otevírá prostor pro interdisciplinární dialog mezi historickou sociologií, dějinami práce a sociologií nerovnosti. Keller v tom navazuje na své předchozí práce, které podobně syntetickým způsobem již od devadesátých let zpracovávaly (a přinášely) celou řadu témat. Ať už to byla *Nedomyšlená společnost* z roku 1992, kde Keller kriticky rozebíral moderní společnost, která se navzdory svému sebevědomému proklamování rozumnosti chová v mnoha ohledech

neracionálně, rozporně a sebe-destructivně. Nebo kniha *Až na dno blahobytu* z roku 1993, čtivá a srozumitelná kritika moderní konzumní společnosti, založená na ekonomickém růstu, která vytváří ekologickou krizi a zároveň sama brání jejímu řešení. V této na svou dobu radikální a průkopnické knize Keller ukazuje, jak ekonomické a politické struktury blokuji udržitelnost, a zdůrazňuje nutnost decentralizace a proměny hodnot. Podobně v knize *Naše cesta do prvohor* přinesl kritickou sociologickou diagnózu masového automobilismu a argumentoval, že automobilová kultura není cestou kupředu, ale vede k environmentálním i společenským krizím, ničí veřejný prostor a mění společnost způsobem, který je dlouhodobě neudržitelný.

Všechny tyto Kellerovy práce byly postaveny na syntéze dobové zahraničí literatury a do českého prostředí přinášely nová témata, perspektivy a argumenty, často z oblasti sociologie životního prostředí, jež navzdory své aktuálnosti i dnes stále stojí na okraji odborného zájmu. V tom spočívala Kellerova síla, doplněná navíc o schopnost podat tato témata čtivou formou. V nulých letech se jeho pozornost přesunula od environmentálních témat k sociálnímu státu, modernitě a nerovnostem. Vydal knihy jako *Soumrak sociálního státu* (2006), kde ukazuje, jak globalizace, demografické změny a flexibilizace práce oslabují tradiční pilíře sociálního státu a vedou ke krizi solidarity i jeho dlouhodobě udržitelnosti. *Tři sociální světy: sociální struktura postindustriální společnosti* (2010) pak popisují proměnu sociální struktury postindustriální společnosti, která se podle Kellera posouvá od „nerovnosti“ k „nesouměřitelnosti“, tedy k hlubokému oddělení elit, středních vrstev

a deklasovaných skupin. V knize *Sociologie středních vrstev* (2012) Keller sleduje vývoj a mentalitu středních vrstev od modernity po současnost. Ukazuje, že jejich postavení je ambivalentní a v éře rostoucí nesouměřitelnosti prochází strukturální i hodnotovou krizí.

Kellerova studie *Služby a služebníci* tak podobně syntetickým způsobem usiluje o rekonstrukci širokého kulturně-historického vývoje pojmu „služba“ a sleduje jeho významové proměny od biblických kořenů, přes institucionalizaci služeb v moderních státních a tržních strukturách, až po jeho současné užití, kde nabývá podoby klíčového prvku společenské organizace. Významnou část textu tvoří přehled teoretických přístupů k fenoménu služeb, a to jak z perspektivy klasické politické ekonomie, tak z perspektivy moderních konceptů postindustriální společnosti. Keller přibližuje posun od původní skepse ekonomů a pochybností o tom, zda služby vůbec vytvářejí bohatství, k pozdějším teoriím, jež naopak očekávaly, že se sektor služeb stane hlavním nositelem moderního rozvoje. Tyto teoretické koncepty následně podrobuje kritické analýze, přičemž upozorňuje na jejich často idealizující a empiricky neudržitelné předpoklady.

V druhé části knihy se autor soustředí na analýzu strukturálních transformací, jimiž prochází postindustriální společnost v éře dominance služeb. Tato část představuje jádro jeho argumentace, neboť ukazuje, že sektor služeb není pouze ekonomickým segmentem, ale plní zároveň zásadní stratifikační a mocenskou funkci. Keller zdůrazňuje, že poskytování služeb je vždy vztah, který v sobě spojuje dimenze pomoci, nadřazenosti a závislosti. Tedy že služba není neutrální transakcí, ale

formou sociálního uspořádání, v němž se reprodukuje a stabilizují nerovné vztahy mezi aktéry. Tuto nerovnost dále prohlubuje fakt, že moderní společnost generuje široké spektrum služeb institucionálně vynucených, ať již prostřednictvím státu, nebo tržních mechanismů, jejichž odmítnutí není reálně možné. V takové situaci se vztah „poskytovatel-příjemce“ stává strukturálně asymetrickým, neboť příjemce služby je vtažen do vztahu závislosti, formalizovaného a legitimizovaného společenskými institucemi, nikoli jeho vlastní volbou.

Tato teoretická perspektiva umožňuje Kellerovi formulovat klíčové tvrzení o „návratu služebnictva“, k němuž nedochází jako k obnově historické instituce, nýbrž jako k novému, strukturálně podmíněnému jevu založenému na rostoucích socioekonomických nerovnostech a globalizaci pracovních trhů. Keller identifikuje paralelu mezi situací 19. století, kdy domácí služby zajišťovaly převážně mladé ženy přicházející z venkovských oblastí, a současným stavem, kdy tuto roli přebírají migrantky z ekonomicky méně rozvinutých zemí. Ty vstupují do domácností středních a vyšších vrstev, aby vykonávaly práci v oblasti péče a domácích služeb, čímž se reprodukuje základní logika služebnictva: závislost poskytovatele služby na příjemci, nerovné rozdělení autonomie a odpovědnosti a výrazná asymetrie ve schopnosti určovat podmínky výkonu služby. Tato analogie není podle Kellera pouze historickou zajímavostí, nýbrž dokladem toho, že sociální logika služebnictva se v podmínkách postindustriální společnosti nevytratila, ale naopak se stala systémovým mechanismem, jehož fungování umožňují hlubší globální procesy,

zejména ekonomická migrace, diferenciacce příjmů a strukturální segmentace trhu práce.

Keller proto interpretuje současnou expanzi sektoru služeb nikoli jako znak modernizačního pokroku, nýbrž jako součást širšího trendu, v jehož rámci se služby stávají hlavním nástrojem reprodukce sociální nerovnosti. Zatímco vyšší a horní střední vrstvy využívají služeb k udržení či posílení svého životního stylu, poskytovatelé služeb, často bez jistot a právní ochrany a v prekarizovaném postavení, absorbují náklady flexibilizované ekonomiky, jejíž stabilita je podmíněna právě jejich zranitelným postavením. Kellerova analýza tak ukazuje, že struktura současné společnosti služeb se v mnoha ohledech blíží hierarchickým a závislostním vztahům dřívějších epoch, byť je prezentována v moderním, institucionalizovaném a globalizovaném rámci. V tomto smyslu představuje kniha důležitý příspěvek k sociologické debatě o tom, jak skryté i zjevné formy práce a péče formují mocenské konfigurace postindustriální společnosti, například v podobě pečovatelské práce migrantek.

Nicméně právě tady vidím určité slabiny Kellerovy knihy. To, co fungovalo v devadesátých (a ještě i nultých) letech, tedy syntetizující práce o nových tématech, kdy byl sociolog Jan Keller schopen přinášet nová témata, argumenty a perspektivy ze zahraniční odborné debaty, dnes již takovým

způsobem nefunguje. Téma migrace a péče je v současných sociálních vědách (a to i těch českých) živé, existuje na něj celá řada prací a empirických výzkumů, které však Keller nijak nereflektuje. Stejně živá je debata na téma sociální reprodukce, péče, neplacené práce apod., na níž stojí fungování kapitalismu, což u Kellera také chybí. Vždy je trochu ožehavé vyčítat z pozice čtenáře a recenzenta, co v knize chybí a co by do ní měl autor ještě zahrnout, nicméně určité napojení na aktuální debaty bych tam očekával. Keller však v této své práci, postavené na syntéze, prakticky nevyužívá prameny z posledních dvaceti let, jeho argumentace je postavena převážně na literatuře 20. století. Kdyby kniha vyšla před dvaceti lety, mohla by působit podobně objevně a pro mnohé mladé sociální vědce a vědkyně formativně, jako jeho tehdejší knihy o environmentálních tématech nebo o sociálních nerovnostech. Dnes je to hodnotná studie o fenoménu služeb a služebnictva v evropských dějinách. Pokud však budeme chtít více vědět o současném fenoménu služeb, péče a prekarizovaném postavení migrujících pečovatelek, je třeba čerpat i z jiných zdrojů.

Arnošt Novák

arnost.novak@fhs.cuni.cz

<https://doi.org/10.14712/12128112.5266>

CC BY 4.0

Druhý ročník Dne Antropologie na Filozofické fakultě v Olomouci

19. února 2026 se v budově Filozofické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci uskutečnil druhý ročník akademického setkání s názvem Jak přežít polarizovanou společnost? Tuto událost organizovala Katedra sociologie, andragogiky a kulturní antropologie ve spolupráci s Českou asociací pro sociální antropologii a Evropskou asociací sociální antropologie. Vzbudila velký zájem, přišlo kolem 90 posluchačů. Program nabídl čtyři hlavní příspěvky, přičemž na každý z nich navazovaly velmi živé diskuse.

Úvodního slova se ujala Hana Horáková z olomoucké univerzity. Uvedla, že téma je navázáno na nadcházející mezinárodní konferenci EASA, která se bude konat v červenci v Poznani. Zdůraznila přitom, že cílem setkání je uchopení polarizace z antropologické perspektivy, a to nikoli jako problému, ale jako součásti sociální reality, která má své mechanismy vzniku a reprodukce, i důsledky pro výzkum a akademickou praxi. „Přežítí“ v tomto kontextu neznamená pasivní přetrvávání, ale schopnost reflexe vlastní pozice, porozumění nesouměřitelným perspektivám a schopnost analytické práce s konfliktem. To Horáková považuje za důležité zejména v dnešní době strukturální krize a oslabené důvěry v demokratické instituce. Antropologie podle ní může podryvat zjednodušující binární chápání „my vs. oni“ tím, že ukazuje propojenost světa a vedle konfliktů zdůrazňuje i spolupráci, vzájemnost a každodenní praxe, v nichž se polarizace

udržuje. Součástí úvodu bylo také uvedení nové knihy *Den antropologie: maso – konflikt – důvěra*, vycházející z prvního ročníku této události.

První příspěvek *Polarizace na sociálních médiích: identita, soudržnost a polarizace jako proces* přednesl Michal Vondruška z olomoucké univerzity. Tvrdil, že sociální sítě nejsou nutně původcem polarizace, spíše ji zviditelňují a poskytují prostředí, kde se lidé mohou uzavírat ve své interpretaci reality. Naproti tomu jsou uživatelé vystaveni větší pluralitě názorů a diverzitě perspektiv, než jaká je běžně dostupná v offline prostředí. Polarizaci přitom pojímal jako proces vymezování určitých hranic a mechanismus produkce identity. Není černobílá a společnost není rozdělena na dva tábory. Naopak, existuje mnoho štěpících linií, protože lidé mají tendenci silněji vnímat nesouhlas než shodu. Autor příspěvku považoval za hlavní problém ztrátu schopnosti debaty. Lidé ve společnosti by se měli naučit mezi sebou nesouhlasit. Polarizace tedy představuje příležitost, při které je možno si tuto mizející schopnost znovu osvojit.

Příspěvek na téma *Mediální nereprezentace: Útěky před polarizovanými tématy ve videoherním průmyslu* si připravil Martin Látal rovněž z olomoucké univerzity. Na příkladu herní série *Dragon Age* ukázal posun od starších dílů, které pracovaly s tzv. náročnými tématy jako přirozenou součástí narativu, k novějším formám „sterilizace“ a vyhýbání se konfliktům. V širším kontextu hovořil o polarizaci v herním průmyslu včetně debaty na téma „Politika do her nepatří“. Závěrem zdůraznil, že podstatnější než uvažovat o tom, „jak přežít“, je hledat způsoby, jak společnost depolarizovat – prostřednictvím otevřeného,

respektujícího a současně věcného dialogu, který se nevyhýbá náročným tématům. Výraznou diskusí o politice ve hrách otevřel dotaz na zakomponování průvodu Pride do nadcházejícího dílu herní série *Grand Theft Auto*. Přítomnost queer komunity (v podobě průvodu Pride) ve hře, která podle jednoho z posluchačů umožňuje „rozstřílet všechny a všechno“, vyvolala řadu otázek a podnětů k další debatě.

Daniel Topinka z olomoucké univerzity v příspěvku na téma *Morální ekonomie přijatelnosti: konstrukce cizince v diskurzu české veřejnosti* popsal ambivalentní postoje české veřejnosti k migraci v čase a představil předběžné výstupy svého kvalitativního výzkumu. V konceptu morální ekonomie přijatelnosti se legitimita pobytu „cizince“ posuzuje přes filtry ekonomické užitečnosti, kulturní kompatibility, normativní konformity a redistributivní spravedlnosti. Za klíčový princip Topinka označil zásluhovost, která je u cizinců často ztotožněna s prací jakožto „morální legitimitou“ k pobytu.

Čtvrtý příspěvek patřil Zuzaně Rendek z Karlovy univerzity, která se věnovala tématu *Othering jako nástroj kultivovaného rasismu: „Nebezpeční“ migranti v kulturních válkách*. Koncept *othering* popisuje jev, v němž jsou jedinci či skupiny označováni jako „ti druzí“, kteří nezapadají

do majoritní společnosti. Rendek zdůraznila, že tato jinakost je jednou z forem exkluze a že v českém prostředí sehrávají významnou roli stereotypy vůči muslimům, často spojované s ambivalencí strachu a fascinace. Poukázala přitom na proměnu rasismu od devadesátých let, jehož forma se přesunula od „etnického jiného“ k „civilizačnímu jinému“. Jinými slovy, *kultura* se často stává náhražkou za *rasu*. Migrace společně s islámem jsou pak rámovány coby civilizační hrozby a slouží jako nástroj politické mobilizace.

Setkání se vyznačovalo výjimečnou zvědavostí a propojeností napříč publikem i vystupujícími. Do té míry, že se pro velké množství dotazů během diskusí mnohým nedostalo odpovědi. Diskuse však pokračovala i po závěrečném potlesku. Letošní Den antropologie tak na olomoucké univerzitě začal tradici. Otevřenou otázkou zůstává, zda jinou z tradic započne i nadcházející Olomouc Games Conference, která se na zdejší katedře sociologie, andragogiky a kulturní antropologie koná v dubnu 2026.

Josef Švec

josef.svec01@upol.cz

<https://doi.org/10.14712/12128112.5267>

CC BY 4.0